

Gasverksområdet

Hjorthagen 1:3

Antikvarisk förundersökning och karaktärisering

Hus 15/16, Marketenteriet

Objekt:

Hjorthagen 1:3

Hus 15/16

Gasverksområdet

Hjorthagen, Stockholm

Beställare:

CA Fastigheter

JR Kvarterfastigheter

Ansvarig antikvarie:

Annika Andersson

White Arkitekter AB

Östgötagatan 100, Stockholm

Tel. +46 8 402 26 33

annika.andersson@white.se

Handläggande antikvarie:

Maria Ros

Annika Andersson

Foton:

Samtliga foton är tagna av White arkitekter om inte annat anges.

2017-02-01

Stockholm

Omslagsfoto:

Foto av fasad mot nordvästra fasaden taget 2014-11-19.

Innehållsförteckning

Inledning	s. 4
Bedömningsgrunder	s. 5
Sammanfattning historik	s. 7
Historik	s. 8
Tidslinje	s. 18
Förändringar i årtal	s. 23
Datering av väggar	s. 24
Kulturhistorisk karaktärisering exteriör	s. 28
Kulturhistorisk karaktärisering interiör	s. 30
Kulturhistorisk värdering	s. 35
Källhänvisning	s. 37
Källor	s. 40

Inledning

Bakgrund och syfte

White arkitekter AB har givits i uppdrag av JR Kvartersfastigheter, genom Projektbyrån Stockholm AB, att i en antikvarisk förundersökning genomföra en kulturhistorisk karaktärisering och värdering.

Syftet är att skapa ett material som kan användas som grund för kommande förändringsarbete som kommer äga rum under lång tid. Materialet kommer även kunna ligga till grund för förändringar som görs i förvaltningsskedet. Materialet förhåller sig således inte till några ombyggnadsförslag utan är tänkt att ligga till grund för kommande konsekvensanalyser.

Omfattning

Deluppdraget omfattar kulturhistorisk karaktärisering och värdering av interiör och exteriör för hus 15/16 inom Gasverksområdet i Hjorthagen, Stockholm. Byggnaderna utgör visserligen olika byggnadskroppar och har individuella husnummer, men i denna utredning kommer de att behandlas som en enda byggnad eftersom de i stadsrummet uppfattas som en byggnadskropp. Uppdraget omfattar även byggnadens historik för att klargöra vilka förändringar byggnaden gått igenom med tiden.

Deluppdraget är en del i ett större uppdrag som omfattar Antikvarisk förundersökning för hus 5, 8, 10, 14, 15/16, 20, 21, 26/24/25 samt 29 och 30.

Eftersom en antikvarisk förundersökning ska vara ett verktyg även inför myndighetsutövning är det viktigt att klargöra vilka delar av en byggnad och miljö som omfattas av gällande lagrum och vilka som faller utanför lagens ram. T.ex. kan produktionsteknisk utrustning så som maskiner tillföra karaktärsdrag och bidra till en byggnads kulturhistoriska värde. Maskinerna kan däremot inte skyddas med gällande lagstiftning eftersom de som lös egendom omfattas av Jordabalken (1970:994).

Benämning av byggnaderna

Vid numrering och benämning av byggnaderna används de nu vedertagna numren och benämningarna. Flera av byggnaderna i området har med tiden givits andra namn och benämningar än de ursprungliga, beroende på förändrad bebyggelsestruktur i området samt ändrad användning av byggnaderna.

De äldre benämningarna redovisas under varje enskild byggnads historik. För material som belyser utvecklingen av området och förändring av byggnadsstrukturens utveckling hänvisas till det enskilda dokument som redovisar områdets historik som helhet.

Redovisning av materialet

Varje enskild byggnad och dess historik samt historiken i stort redovisas separat i enskilda dokument som överlämnas i digitalt format till uppdragsgivaren. Genom att varje byggnad redovisas i ett separat dokument ökar flexibiliteten i materialet.

Vad är en antikvarisk förundersökning?

Dokumentet *Antikvarisk förundersökning* är ett verktyg att använda under förprojekterings- och projekteringsfasen då en byggnad eller ett område ska genomgå förändringar.

Dokumentet syftar till att beskriva olika förändringar som har påverkat en byggnads eller ett områdes *kulturhistoriska värden och karaktärsdrag*. Det syftar också till att klargöra *vilka värden och kulturhistoriska karaktärsdrag* som byggnaden och området besitter i dagsläget.

Utifrån dessa uppgifter kan sedan antikvarien på ett överblickbart sätt värdera och bedöma om ett åtgärdsförslag är varsamt och hänsynsfullt mot byggnadens kulturhistoriska värdena och karaktärsdrag, eller om åtgärden innebär en förvanskning.

Vad är kulturhistorisk karaktärisering?

Byggnaders karaktärsdrag är en hänvisning till PBL 8 kap 17 §. Genom att hänsyn tas till karaktärsdragen tas byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tillvara. Därmed undviks även förvanskning i enlighet med PBL 8 kap 13 §.

En kulturhistorisk karaktärisering syftar därför till att ange vilka en byggnads kulturhistoriska karaktärsdrag är, så att dessa kan värnas särskilt.

För beskrivning av byggnaders karaktärsdrag används Boverkets *Checklista karaktärsdrag* som utgångspunkt, dock används inte rubriken *Kompletterande begrepp* eftersom dessa förklaras närmare i kapitlet om kulturhistoriska värden. Karaktäriseringen är även något mer komprimerad för att vara anpassad till det beskrivna objektet. Checklistan finns att tillgå via Boverkets hemsida.

Vad är kulturhistoriskt värde?

Byggnadens kulturhistoriska värde hänvisar till flera delar i PBL, bl.a. PBL 2 kap 6 § samt PBL 8 kap 13 och 17 §§. Det är dock inte fastställt vare sig i lagtext eller rättspraxis vad kulturhistoriskt värde är.

Synen på vad kulturhistoriskt värde är förändras med tiden, ungefär som arkitekturstilar förändras. Tolkningen av vad som är kulturhistoriskt värdefull kan därmed inte ses som en statisk bedömning utan måste ses som en bedömning som kan omtolkas utifrån ny rättspraxis och förändringar i samhället.

Denna antikvariska förundersökning utgår från en modell framtagna av Riksantikvarieämbetet. Modellen beskrivs i boken *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* av Axel Unnerbäck. Modellen bygger på att det kulturhistoriska värdet är uppbyggt av dokumentvärden, upplevelsevärden och förstärkande värden. Dessa kan sinsemellan ha olika dignitet vilket innebär att ett värde kan ses som mindre viktigt än ett annat.

Bedömningsgrunder

Tidigare antikvariska ställningstaganden

Stockholms stads klassificering

 Grön

Fastighet med bebyggelse som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt.

Nyréns Arkitektkontors klassificering

Kulturhistoriskt värde, fördjupning

 Kulturhistoriskt värde, exteriör

 Kulturhistoriskt värde, interiör

Känslighet/Tålighet enligt

 Hög känslighet, exteriör

 Känslig, interiör (matsalar, anslutande korridorer)

 Tålig, interiör

Lagstadgat skydd

Den aktuella fastigheten omfattas inte av detaljplan. I dagsläget pågår planläggning av området av Stockholms stadsbyggnadskontor.

Trots att byggnaden inte omfattas av detaljplan gäller Plan- och bygglagen (PBL) vid ändring av byggnaden. Detta innebär att om byggnaden bedöms besitta stora kulturhistoriska värden omfattas byggnaden av förvanskingsförbud i enlighet med PBL 8 kap 13 §. Vidare omfattas byggnaden av varsamhetskravet enligt PBL 8 kap 17 §. Samtliga åtgärder som utförs inom fastigheterna ska utföras varsamt så att de kulturhistoriska karaktärsdragen beaktas.

Området ingår i riksintresse för kulturmiljövården *Stockholms innerstad med Djurgården* enligt Miljöbalken (MB) 3 kap 6 §.

Området och byggnaderna är inte byggnadsminnesmärkta i enlighet med Kulturmiljölagen (KML).

Stockholms stadsmuseums klassificering

Den aktuella fastigheten är markerade som *grön* i Stockholms stadsmuseums inventering, vilket innebär att museet tillsammans med Kulturnämnden har bedömt att samtliga byggnader på fastigheten har ett sådant stort kulturhistoriskt värde att de är att likställa med en byggnadsminnesmärkt byggnad.

Stockholms stadsmuseums klassificering är inte juridiskt bindande och får inte användas som ett juridiskt bindande material, vilket klargjorts i beslut från JO 2012-02-23 med dnr: 5716-2010. Klassificeringen ska däremot ses som vägledande.

Tidigare ställningstaganden

Bjerking AB har genomfört en översiktlig karaktärisering av ett flertal hus inom Gasverksområdet, daterad 2014-12-27. De anställda som utfört den översiktliga karaktäriseringen samt de åt JR Kvartersfastigheter tidigare utförda antikvariska förundersökningarna är numera anställda på White Arkitekter varför utredningarna slutförs av White arkitekter.

Ett antikvariskt planeringsunderlag har tidigare utförts av Nyréns arkitektkontor, daterat 2010-04-20, lett av Urban Nilsson. Planeringsunderlaget har benämnts som antikvarisk förundersökning och beställdes av Stockholms Stads Exploateringskontor.

Förundersökningen utförd av Nyréns skiljer sig enligt intervju med Urban Nilsson (2015-03-06) från de som utförs av Bjerking AB och som nu utförs av White arkitekter på så sätt att Nyréns rapport är framtagna som ett planeringsunderlag inför stadens detaljplanearbete för området. Rapporterna framtagna av White/Bjerking AB är ingående studier av respektive byggnad beställda av blivande fastighetsägare, mot vilka olika förändringsförslag kan ställas. Enligt Urban Nilsson skulle Nyréns rapport även kunna kallas kulturmiljöutredning eller kulturmiljöanalys, då syftet med rapporten var att på

ett mer övergripande plan presentera kvalitéer i området och fungera vägledande för stadens handläggare i frågor om prioritering. Rapporterna påminner om varandra då samtliga utgår från den fysiska miljön och sätter byggnaderna i sin historiska kontext, men Nyréns förundersökning bör ses som ett övergripande planeringsunderlag för staden och White/Bjerking ABs förundersökningar som projekteringsunderlag för fastighetsägaren. Då White/Bjerking haft möjlighet att göra mer extensiva arkivsök och tar fram mer djupgående rapporter om respektive byggnad än Nyréns hade möjlighet till, kan ny kompletterande fakta komma fram som kan ge nya förhållningsregler.

Får kulturhistoriskt värdefull bebyggelse ändras?

PBL och gällande rättspraxis anger inte att byggnader med ett kulturhistoriskt värde inte får förändras, bara att de inte får ändras ovarsamt eller så att de förvanskas. Samtidigt måste det även ske en vägning mellan allmänna och enskilda intressen i enlighet med PBL 2 kap 1 § då fråga om varsamhet och förvanskning hanteras.

Enligt idag gällande lagstiftning och aktuella rättsfall kan förändringar i många fall genomföras, det handlar snarare om *hur* åtgärderna utförs än *om* de utförs.

Terminologi

Så långt som möjligt används terminologin och definitioner enligt PBL 1 kap 4 § och PBF 1 kap 2-5 §§. Det innebär bl.a. att en anläggning är en sådan anläggning som anges i PBF 6 kap 1 §.

Källmaterial

För arkivstudier har material från ett flertal arkiv inhämtats. Även en litteraturstudie har genomförts. För exakt lista på använda arkivhandlingar se avsnitt Källor.

Bedömningsgrunder

Kommentarer kring arkivhandlingar och källor

Gasverket och dess historia har avhandlats i flera böcker och utredningar. I vissa fall finns motstridiga uppgifter. I denna utredning hänvisas därför så långt som möjligt till grundkällor i form av ritningsmaterial.

Tolkningen av äldre källor samt ritningsmaterial och fotografier försvåras avsevärt genom att det stora arkivet över gasverket har splittrats upp och återfinns i olika arkiv. I samband med att arkivet splittrats har handlingar kommit på villovägar vilket medfört att det mycket stora arkivmaterialet som innehåller allt från utformning av spisar i arbetarbostäderna till konstruktionsritningar för gasklockorna har tappat sin kontinuitet. I flera fall har ritningar som funnits registrerade inte kunnat plockas fram eftersom det varit oklart i vilket arkiv de finns eller om de ens existerar längre.

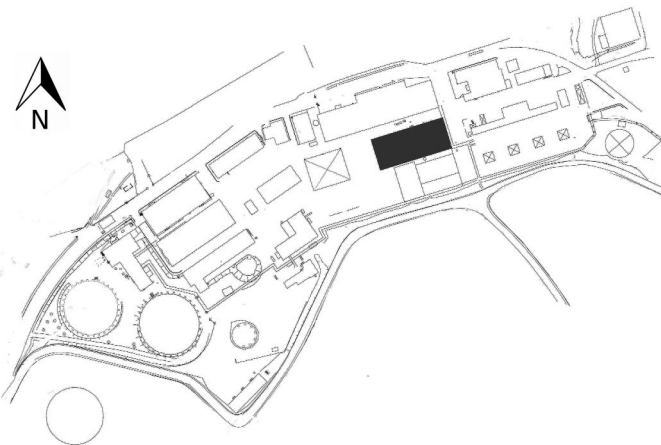
Utöver ovan angivet material och vad som redovisas i avsnittet Källor finns en samling om ca 140 glasplåtar i privat ägo hos Peter Nyblom som White AB av kostnadsmässiga skäl ej haft möjlighet att ta del av. Fotografierna är tagna av Karl Eklund under 1892-1912 och visar uppförande av verkets byggnader och när verket tagits i drift.

Källkritik för datering av ombyggnation och väggar

Det som främst legat som grund för datering av väggar och ombyggnationer är det insamlade arkivmaterial från SSAs Kart- och Ritningsarkiv. Materialet som används återfinns i stora drag i historiken i förundersökningen och resonemang kring datering kan således återfinnas i texten och kopplas till bilder. Det årtal som angetts i väggdateringen har grundats på dateringen på den tidigaste ritningen som väggen syns på. Detta innebär att vid vissa fall är ritningen en ombyggnationsritning som visar nybyggnation av en vägg vilket återfinns markerat på grundritningen. I andra fall är det inte klargjort om väggen är ett planerat tillägg eller en redan befintlig vägg.

Dateringen utgår från första kända årtal som angetts på ritning och inte exakt uppförandeår. Detta innebär att alla årtal på väggdateringskartorna anges som cirka.

Hus 15/16 — Marketenteriet

Hus 15/16, även kallat marketenteriet, uppfördes 1935-1936 som arbetarlocal med tillhörande marketenteri. För att ge plats åt byggnaden revs delar av den långa av trälador som fanns på platsen. Betonggolvet återanvändes dock i den nya byggnaden. Byggnaden kom att uppföras i ett plan med en liten källare och ett mindre entresolplan.

Byggnaden uppfördes då man ville modernisera och förbättra utrymmena för de ca 400 arbetarna som fanns på området vid tiden, liksom för att samla alla funktioner i en och samma lokal. På en och samma plats skulle omklädningsrum, duschrum och matsal finnas för alla verksamma inom området.

Stort fokus lades på att utrustningen i byggnaden var modern och funktionell. Bl.a. valdes köksutrustning för sin prestanda och planlösningar och ytskikt skulle vara ändamålsenliga och hygieniska. Av just hygieniskäl förlades toaletterna till en separat byggnad väster om den nya byggnaden. Centraltoaletten byggdes samman med ett öppet cykelstall.

Planlösningen utformades med ett kök och matsal i mitten och längs ytterfasaderna grupperades omklädnings- och duschrum för respektive arbetsgrupp.

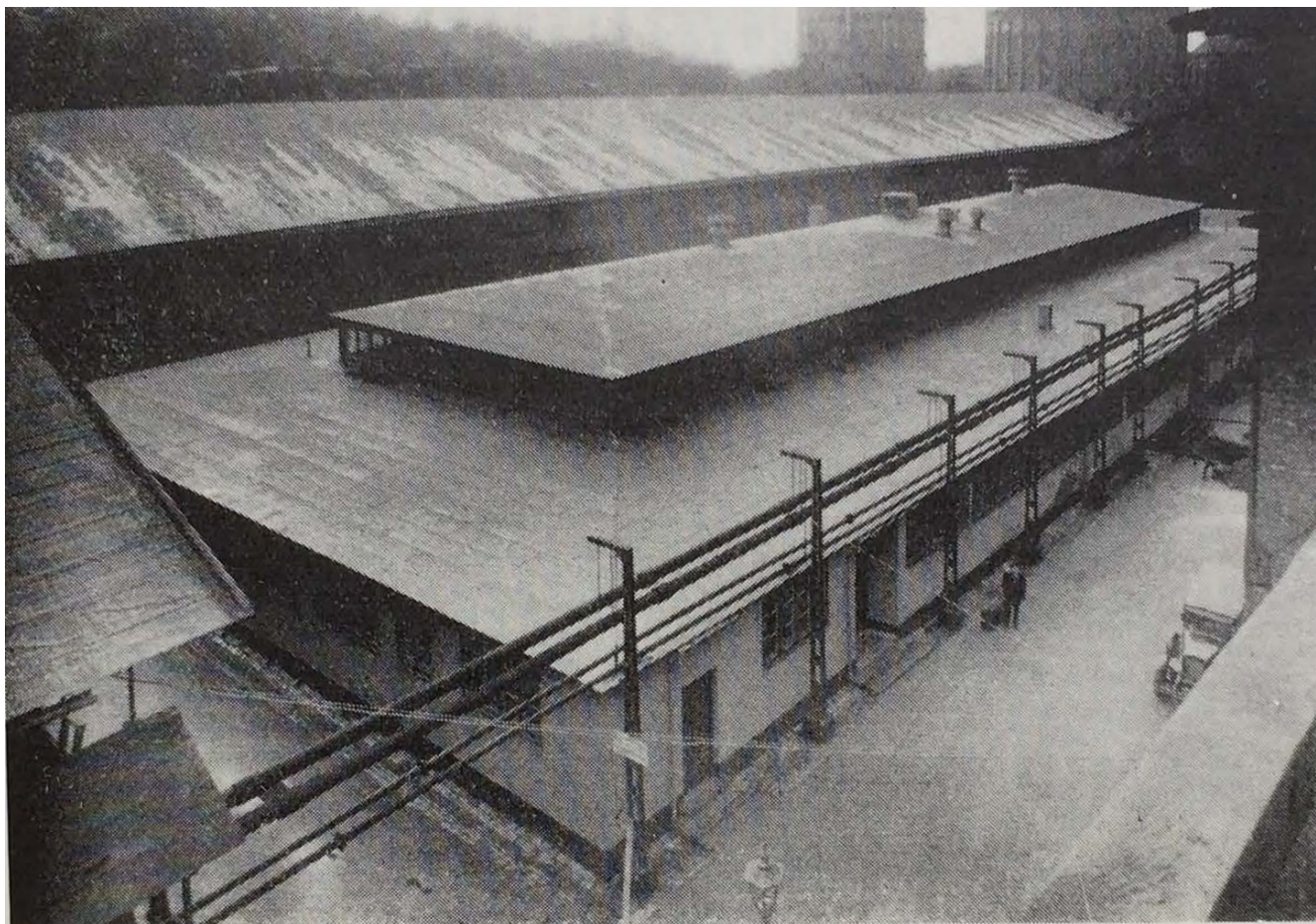

Bild 1: Foto från byggnaden efter nyuppförande 1936. Källa: Gasverksföreningens årsbok 1936

Den största interiöra förändringen bör vara uppförandet av de stora muralmålningarna i matsalen under slutet av 1940-talet. Byggnaden har i stort kvar rumsindelningen även om mindre interiöra ändringar gjorts över tiden och inredningen moderniserats.

Under början av 1970-talet inreddes delar av byggnaden som reservkraftsanläggning och flera interiöra och exteriöra förändringar skedde vid denna tidpunkt. Exteriört är fönsterbytena på samtliga fasader och lanternin mest påtagliga liksom upptagandet av portar på kortsidan åt öster.

Under 1990-talet revs centraltoaletten och cykelstallet och byggnaden användes delvis som kontor. Under början av 2000-talet användes källaren som förråd för Fortums arkivhandlingar.

Då nedläggningen av kolgasverket 1972 inte påverkade byggnadens funktion nämnvärt fortsatte byggnaden att användas fram till dess att gasverksamheten lades ner under 2010-talet. Idag står byggnaden oanvänd.

Historik — Nybyggnad

1935-1936 Nybyggnad av arbetarlokal med tillhörande marketenteri

Marketenteriet, idag kallat hus 15/16, stod klar våren 1936. Byggnaden ritades och uppfördes i egen regi med undantag av järnkonstruktionen som levererades av A.-B. Ekensbergs Varv. Det är en av få byggnader inom gasverksområdet som inte är uppfört för maskiner utan för människorna som arbetade på och med gasverksamheten.¹

Uppförandefas och syfte

Syftet med den nya lokalen var att i en och samma byggnad samla marketenteri och alla omklädnings-, dusch-, och tvätttrum som vid tiden låg utspridda runt om på området. Byggnaden tillgodosedde 400 man och ersatte ett större och fem mindre arbetarlokaler samt ett befintligt marketenteri (idag benämnt hus 28). Syftet var förutom att samla funktionerna i en byggnad, att få större, ljusare och mer tidsenliga lokaler. Man eftersträvade även att i en högre grad få arbetarna att äta lagad mat, lagad och såld av verkets egna organisation till ett billigt pris.²

Av hygieniska och praktiska skäl förlades toaletterna till en fristående byggnad. Toalettbyggnaden placerades intill det nya marketenteriets västra gavel och byggdes samman med ett öppet cykelstall.³

Innan utformningen och placeringen var bestämd ritades 1934 även ett förslag i 3 våningar som var placerat på den plats där hus 29 ligger idag (se bild 5-7). Enplansförslaget valdes mot bakgrund av att det innebar lägst byggnadskostnad pga. den enkla planlösningen, låga konstruktionshöjden och att man undvek stora och dyra hissar, trappor och korridorer. Enplansförslaget innebar även att det befintliga betonggolvet kunde utnyttjas.⁴

Bild 1.

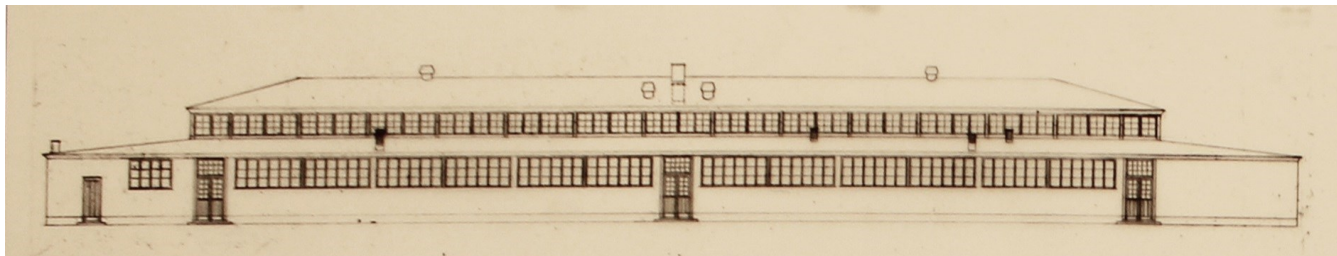

Bild 2: Ritning av fasad mot nordväst, 1935. Källa: SSA

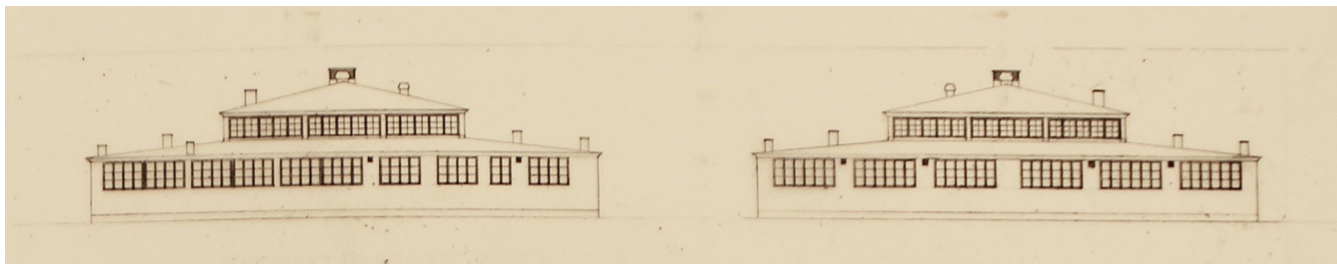

Bild 3: Ritning av fasad mot sydväst och nordost, 1935. Källa: SSA

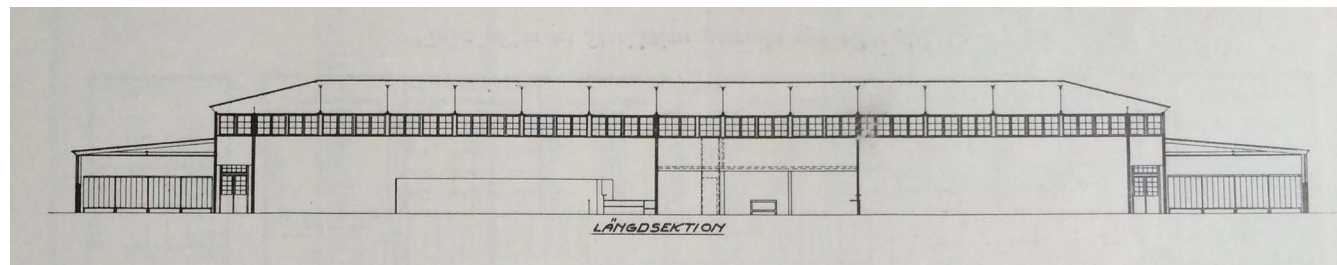

Bild 4: Sektionsritning av byggnaden, 1936. Källa: Gasverksföreningens årsbok 1936.

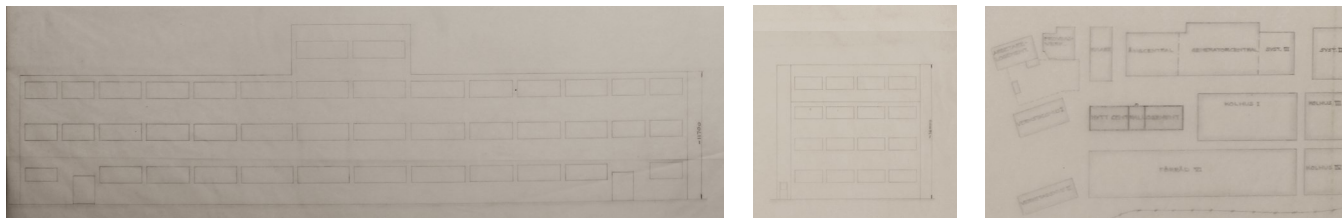

Bild 5-7: Ritningar från 1934 av 3-våningsförslaget som aldrig realiserades. Källa: SSA

Historik — Nybyggnad

Tomten

Tomten som gavs till förfogande för den nya arbetarlokalen och marketenteri var 30x90 m och var bebyggd med ett kolskjul i trä med betonggolv. För att ge plats åt den nya byggnaden revs delar av lagerbyggnaden.

Marketenteribyggnaden uppfördes på en yta om 30x70 m och vid den västra kortsidan en toalettbyggnad med cykelförråd.⁵

Byggnaden

Byggnaden uppfördes med i huvudsak en våning med en förhöjd mittdel samt en liten entresolvåning över en del av det centrerade köket. Entresolplanet var avsett som lunchrum för tjänstemännen. Den förhöjda mittdelen med fönsterband möjliggjorde ett stort dagsljusinsläpp. Källare fanns i delar av byggnaden. Vid uppförandet omfattade byggnaden en golvyta på över 2200 m² och källaren ca 140 m². I markplan var rumshöjden 3,3 m för arbetarlokalerna och för matsalen och köket som mest 5,5m.⁶

Grund och konstruktion

Undergrunden bestod av utfylld mark. Under källarpartiet i sydöstra hörnet berg och i övrigt mycket styv lera.⁷

Till grunden gjöts en grundmur av betong under ytterväggarna. Bottenplattan nedfördes till frosthjugg djup. Det gamla betonggolvet som fanns sedan tidigare lades mot grundmuren. På denna gjöts pelare och mellanväggar som armerades. Lådorna av betong som skapats för grunden isolerades med strykning av asfaltol och fylldes med koksslagg. Ovanpå detta gjöts en 10 cm tjock betongplatta som också korsarmerades.⁸

Överbyggnaden utfördes av en stomkonstruktion av järn med fyllnadsväggar som sedan putsades både interiört och exteriört. I ytterväggarna bestod fyllnaden av högporöst murtegel. Till mellanväggarna användes tegel som var ett restpartiförråd, oanvändbart för ugnsmurning.⁹

Takstolarna av järn kläddes med ett ytskikt av asfaltfilt. Yttertaket isolerades och innersidetaket kläddes med spräckpanel som på undersidan armerades med armeringsmatta som sedan putsades.¹⁰

Ytterportarna utfördes av ek och fönstren var kopplade utåtgående bågar av trä. Innerdörrar utfördes av lamell dörrtyp.¹¹

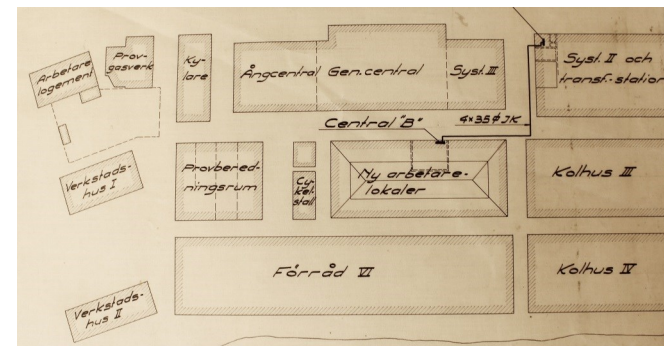

Bild 8: Situationsplan från 1935. Hus 15/16 samt intilliggande toalettbyggnad mitt i buuld. Notera de kvarvarande förråden (kollador). Källa: SSA

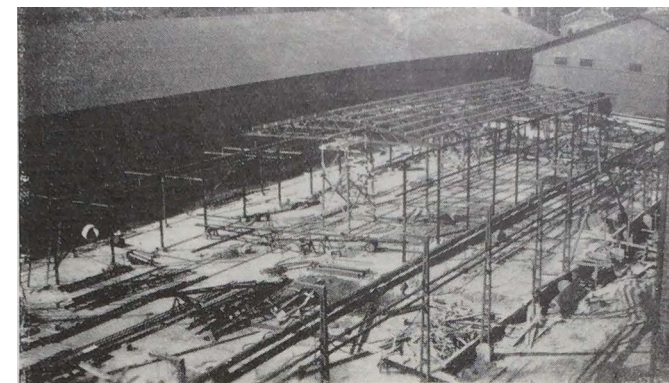

Bild 9: Foto från byggnation. 1935. Källa: Gasverksföreningens årsbok 1936.

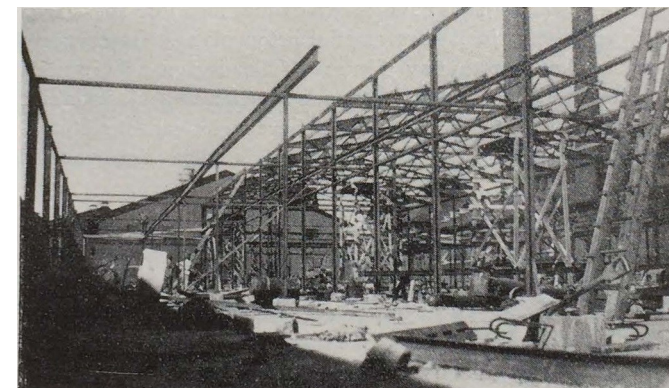

Bild 10: Foto från byggnation. 1935. Källa: Gasverksföreningens årsbok 1936.

Historik — Nybyggnad

Interiört

Rumsindelningen utformades så att köket och de 4 matsalarna låg i byggnadens mitt. Från köket lagades, togs betalt och serverades mat till arbetarna. Det fanns också möjlighet för arbetarna att laga och värma sin egen mat i en separat del. Köksutrustningen var naturligtvis gasdrivena och uppvärmningen av byggnaden kom från ångcentralen som låg i intilliggande byggnad (hus 26/24).¹²

Flankerande längs fasaderna runt köket och matsalarna grupperade sig arbetarlokalerna. Varje arbetsgrupp fick 3 rum; 1 tvättnings- och duschrum och två omklädningsrum, ett för arbetskläder och ett för gångkläder, alltså civilkläder. På detta sätt undvek man att de civila kläderna luktade "gasverk". Utöver arbetarlokalerna fanns på markplan även bykrum och andra småutrymmen som sjukrum, kassakontor m.m.¹³

I entresolplanet inreddes en matsal för tjänstemännen. Denna förseddes med mer ömtåligare inredning än arbetarnas. T.ex. hade var stolarna skinnbeklädda och utförda i bonad ek, till skillnad från arbetarnas kraftiga stolar av oljemålad furu. Tjänstemännens träbord kläddes med duk medans arbetarnas bord utfördes av marmor eller hårdgummimatta. Inte heller behövde tjänstemännen stå i kö vid kanten för att betjänas. Deras mat portionerades och skickades upp via en mathiss direkt från köket.¹⁴

I köllaren fanns maskinrum, soprum och förråd till köket. Hit kom alla leveranser och här fanns även förberedningsrum, kylrum, rensrum och omklädningsrum samt toaletter för kökspersonalen.¹⁵

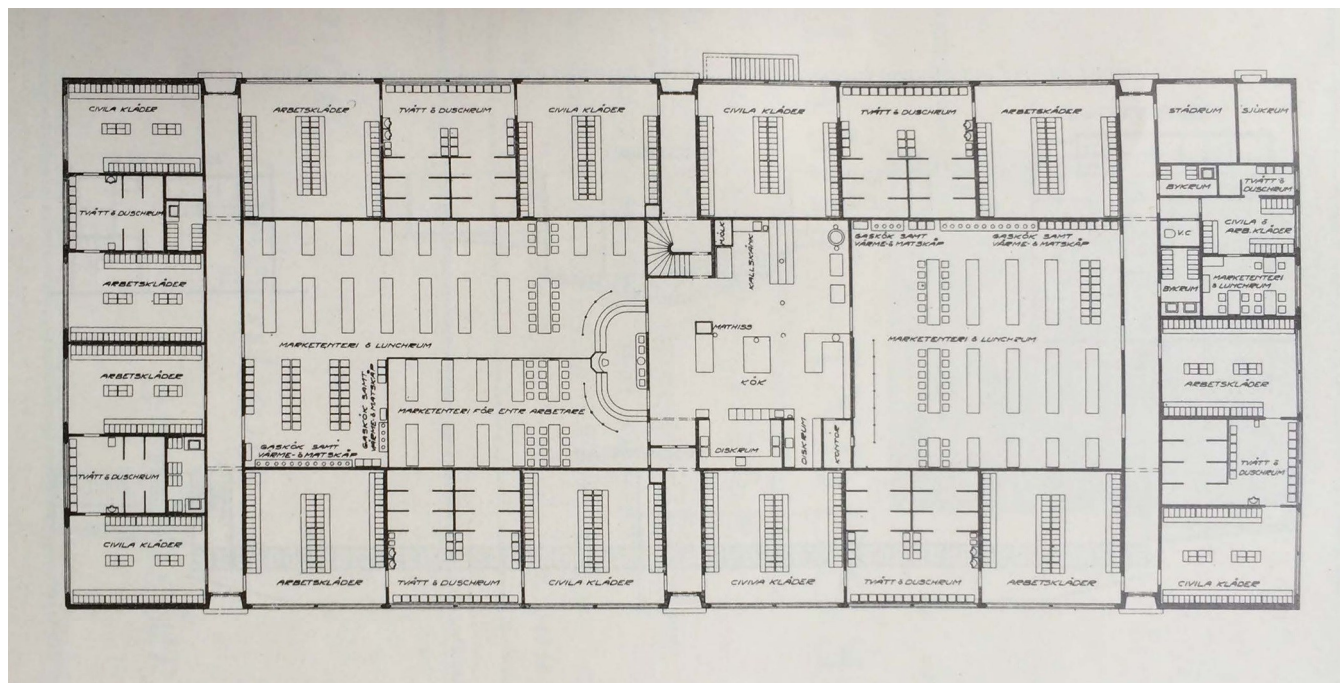
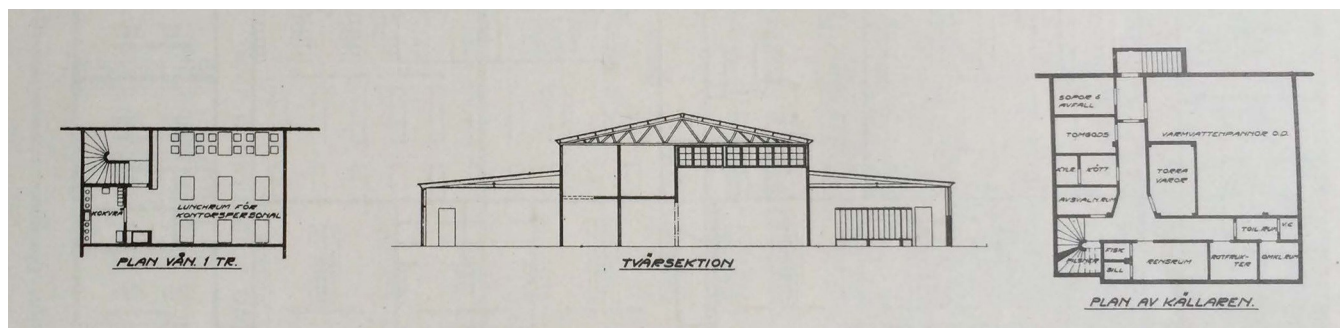

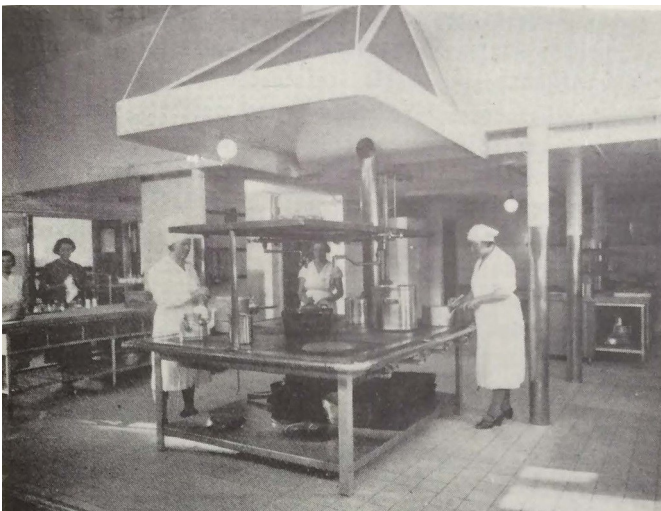
Bild 11: Foto av planlösning till nybyggnationen. Källa: Gasverksföreningens årsbok 1936.

Bild 12: Planlösning och sektionsritning till nybyggnationen. Källa: Gasverksföreningens årsbok 1936.

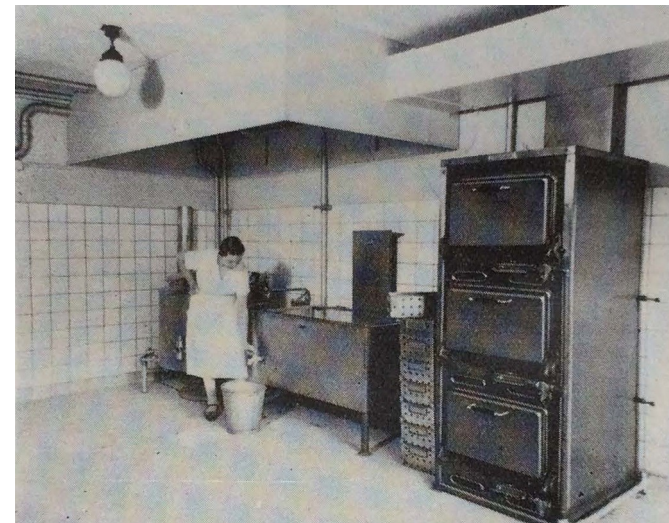
Historik — Nybyggnad

T.v. Bild 13: Foto av inredning av köket. Spisen är placerad mitt i rummet och av senaste modell. Spisen är av s.k. bordsmodell utan underliggande ugnar. Spisen är klädd med rostfri plåt och både kall- och varmvatten är framdraget till spishyllan. Källa: Gasverksföreningens årsbok 1936

Mitten: Bild 14: Foto inifrån arbetarmatsal. Många av arbetarna förvarade och värmden sin egen mat och för detta fanns speciella anordningar. Glas och porslin tillhandahölls. Källa: Gasverksföreningens årsbok 1936

T.h. Bild 15: De separat placerade ugnarna i s.k. stekskåp. På bilden syns även potatiskokare och en delvis skyddad kokgryta i hörnet. Källa: Gasverksföreningens årsbok 1936

T.v. Bild 16: Foto inifrån köket med bordsspisen till vänster. Utlämningsdisk och matsal i bakgrunden. Källa: Gasverksföreningens årsbok 1936

Mitten: Bild 17: Foto från tjänstemännens matsal i entresolplanet. Hit skickades maten upp med mathiss så att tjänstemännen inte behövde sitta med arbetarna. Inredningen var i tjänstemännens matsal lite finare och mindre slittålig än inredningen i arbetarnas matsal. Källa: Gasverksföreningens årsbok 1936

T.h. Bild 18: Foto av interiör i dusch- och omklädningsrum 1936. Tvätttrummen hade 1 dusch och 2 tvättställ med varmt och kallt vatten för var femte man och 2 fotbadkar och 2 pissoarer. Golvet täcktes med vita släta lfpöplattor, väggarna upp till 1,9m med Uppsala-Ekby vita kakelplattor. Tak och övriga väggar är oljemålade. Källa: Gasverksföreningens årsbok 1936

Historik — Ombyggnad 1940-tal

1943 Telefonrum

Från 1943 återfinns ritningar på det utrymme med telefon som finns kvar än idag och syns genom den dörr som finns på nordvästra långsidans fasad.¹⁶

1944 Kapprum

Ritningar på mindre ombyggnad av tjänstemännens matsal med ett kapprum finns från 1944.¹⁷

1948 Ljus och muralmåleri

1948 ändras dispositionen i köket och den elektrisk ljusinstallationen i köket ändras och förbättras. Även matsalen och passager ändras något. Bröstningen av turkost kakel tillkom troligtvis även vid denna tidpunkt.¹⁸

Under 1948 tillkommer även tre stycken muralmålningar som avbildar staden och skärgården. Målningarna är signerade av Leonard P:son vilket torde vara Leonard Ernst P:son (1899-1991), en bildkonstnär som målade mycket landskap och porträtt. Han studerade vid Konstakademien och i Frankrike och finns representerad med ett verk från 1948 på Moderna Muséet i Stockholm. Han finns även företräd på museum i Kalmar.¹⁹

Bild 19: Foto av interiöra väggmålningar från 1946.

Bild 20: Foto av interiöra väggmålningar från 1946.

Historik — Ombyggnad

1971 Ombyggnad till reservkraftverksanläggning

1971 byggs den östra delen av byggnaden om till reservkraftverksanläggning vilket medförde både exteriöra och interiöra förändringar.

På kortsidan mot öster där den nya anläggningen förlades sattes några fönster igen och tre nya portar tillkom. Två portar hade redan satts in före 1971 på fasadens mitt (se bild 21). Interiört ändras en del innerväggar, bl.a. tillkommer en ny brandvägg och flera dörrar sätts igen. Nästan halva taket, både övre och undre, bekläs i och med detta med varmförzinkad slät plåt. Omfattningen av takbytet kan ses än idag genom skillnaden i kulör på takets material. Även fasaden mot väster (mot hus 29) ändras då det tillkommer nya fönsterpartier med betongglas. Av arkivhandlingarna kan även utläsas att det förhöjda taket/lanterninen får ny bröstning och därmed sannolikt även de fönsterpartier som idag sitter i lanterninen.²⁰

Fler glasbetognfönster

Av fotomaterial från tidigt 1970-tal framgår att kortsida fasad mot väster (mot hus 29) har fått ytterligare partier med betongglas. Även långsida fasad mot söder har fått flera fönsterpartier utbytta mot betongglasfönster samt ny inredning. Samtliga bytta fönsterpartier är belägna vid byggnadens duschrum som även moderniserats. Interiört har även fler mindre ändringar gjorts.

Kringliggande bebyggelse

I början av 1970-talet låg fortfarande delar av ladorna öster och söder om byggnader kvar, men då spaltgasverket uppförs under 1970-talets början rivs dem succesivt. Under 1990-talet används marken söder om marketenteriet som tennisplan.²¹

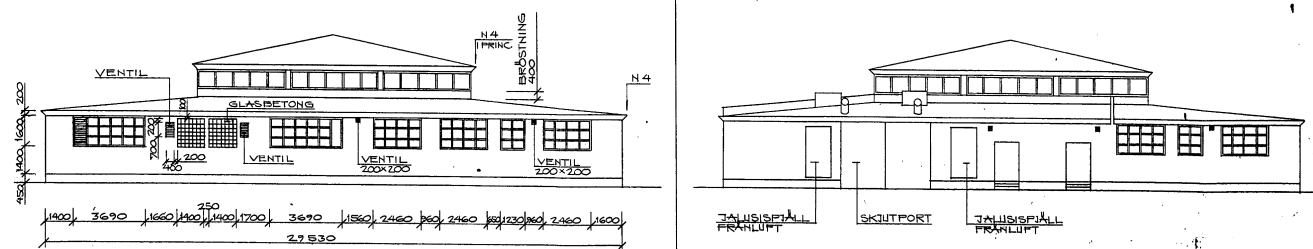

Bild 21: Ritningar av fasadändringar för ombyggnad till reservkraftverksanläggning 1971. Källa: SBK

Bild 22: Foto från Gasverksvägen över området. Notera kulörskillnaden på takmaterial på hus 15/16.

Historik — Ombyggnad

Till vänster:
Ovan. Bild 23: Foto från tidigt 1970-tal visande hus 26/24/25 till vänster och hus 15/16 till höger i bild. Källa: SSA

Nedan. Bild 24: Foto från tidigt 1970-tal visande hus 15/16 till vänster i bild och spaltgasverket i bakgrunden Källa: SSA

Till höger:
Ovan. Bild 25: Foto av området från 1973. Notera de kvarvarande ladan framför. Källa: SSA

Mitten. Bild 26: Foto av området troligtvis från tidigt 1990-tal. En av träladorna har rivits och blivit parkeringsplats. Källa: SSA

Nedan. Bild 27: Färgfoto av området troligtvis från 1990-tal. Notera hus 29 som är omålat. Nästan samtliga byggnader vid denna tid, hus 29 undantaget, hade rödfärgade tak. Källa: SSA

Historik — Ombyggnad

Användning

Under 1971 ändras som tidigare nämnt byggnadens östra del till att bli reservkraftsanläggning. 1976 specificeras reservkraften vara reservkraftverk. 1993 anges funktionen vara driftskontor och 1994 rörnätskontor och reservkraftsanläggning.

Under början av 2000-talet används källaren som förråd för Fortums arkivhandlingar. Funktionen som matsal förblir ända till området stängs under 2010-talet.²²

Centraltoalett rivs

1991 beviljas rivningslov för centraltoaletten och skärmtaket. Byggnadens fasad var utförd med liggande gul träpanel samt svart papptak (se bild 26-29).²³

2016

Lanterninen har till hälften även satts igen. När detta sker är oklart. Byggnaden har sedan gasverksamheten lades ner under 2010-talet stått oanvänd.

Bild 28: Närbild foto troligtvis från tidigt 1990-tal visande centraltoaletten sammanbyggd med det lägre cykelstallet, lokaliserad mellan hus 15/16 och hus 29. Källa: SSA

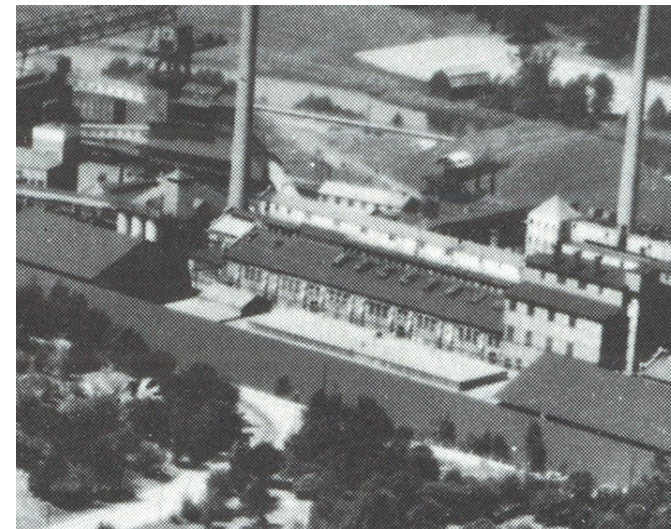

Bild 29: Närbild foto troligtvis från 1930-1940-tal visande centraltoaletten sammanbyggd med det lägre cykelstallet, lokaliserad mellan hus 15/16 och hus 29. Källa: Hjorthagen

Fasad mot nordost

Bild 30.

Fasad mot nordväst

Bild 31.

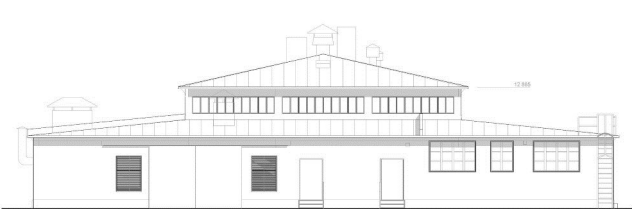

Bild 32.

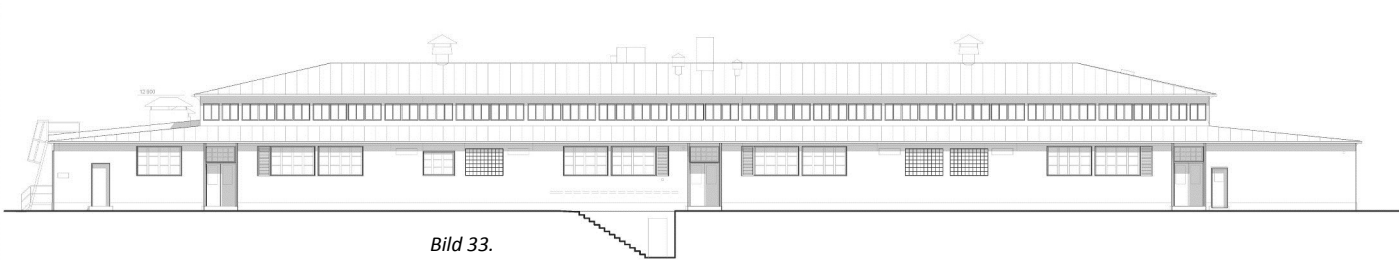

Bild 33.

Fasad mot sydväst

Bild 34-35.

Fasad mot sydost

Bild 36.

Bild 37.

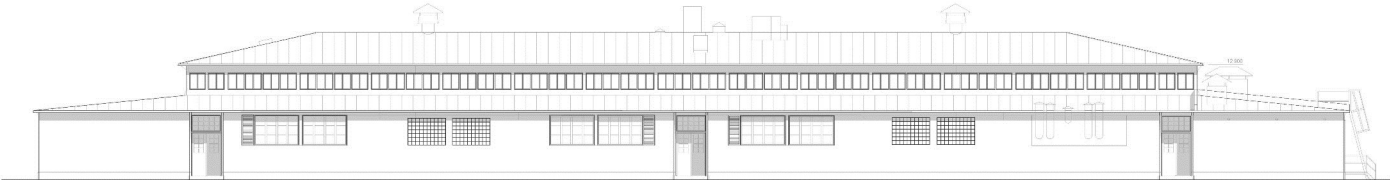

Bild 38.

Tidslinje — 1935 - 2016

Fasad mot nordost

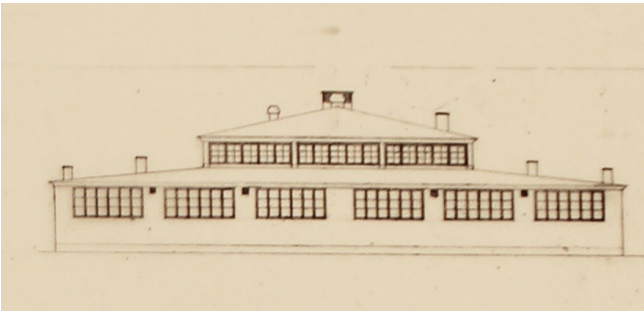

Bild 39.

Fasad mot nordväst

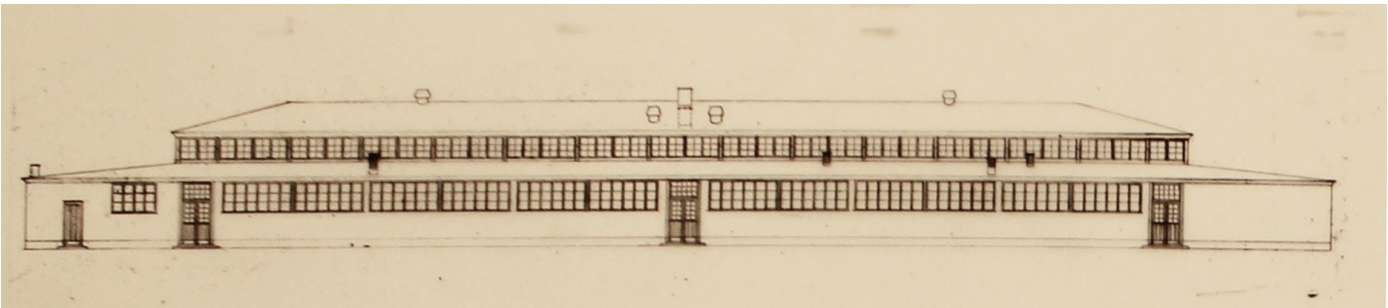

Bild 40.

1935

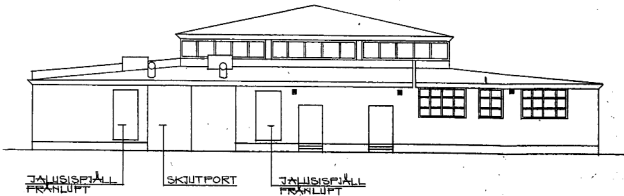

Bild 41.

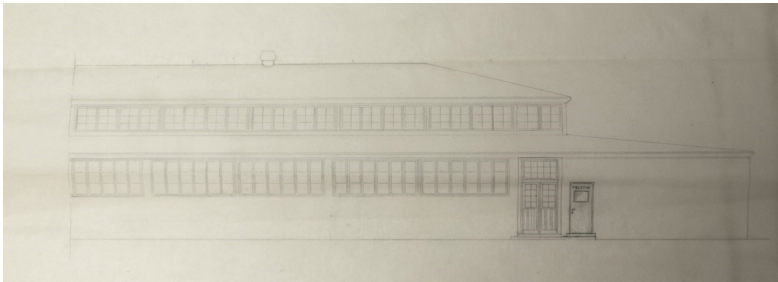

Bild 42.

1971

1943

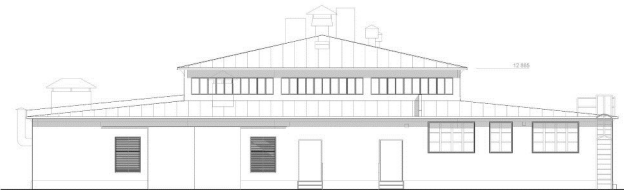

Bild 43.

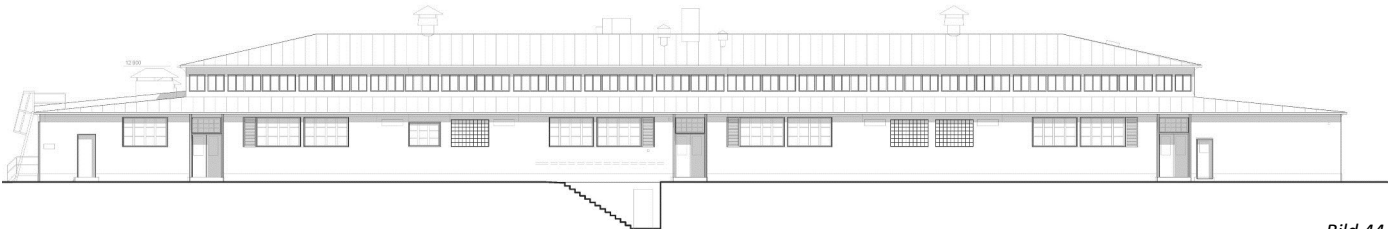

Bild 44.

2016

Tidslinje — 1935 - 2016

Fasad mot sydväst

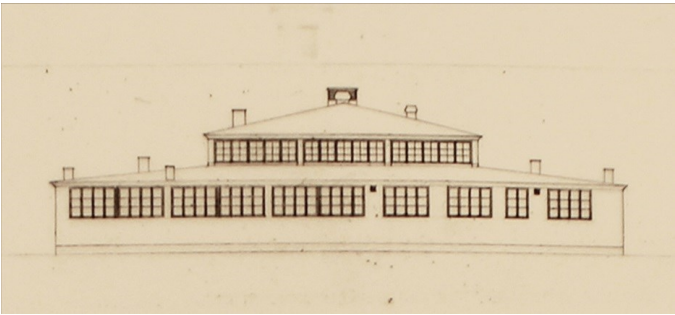

Bild 45.

1935

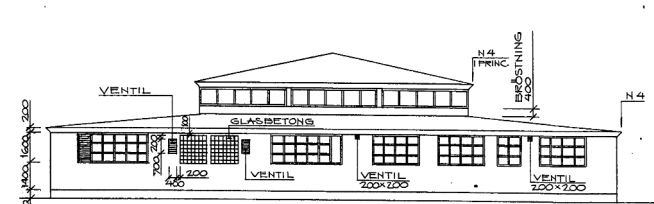

Bild 46.

1971

Bild 47.

Bild 48.

2016

Tidslinje — 1935 - 2016

Tvärsektion

Längdsektion

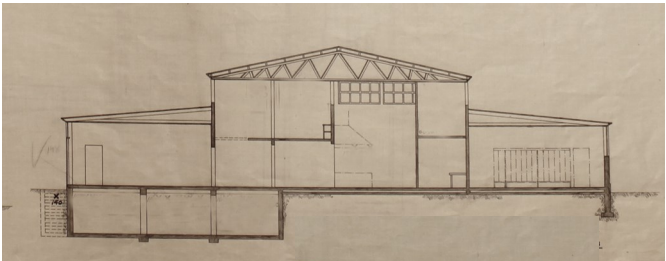

Bild 49.

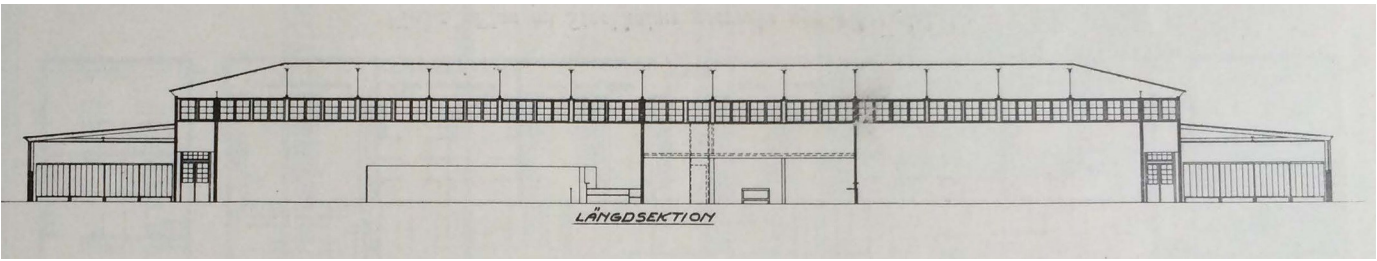

Bild 50.

1935

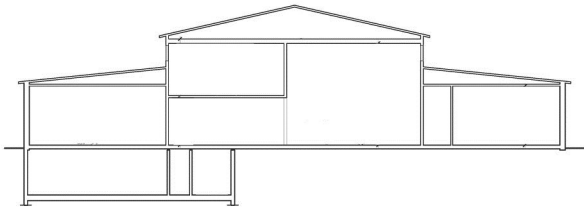

Bild 51..

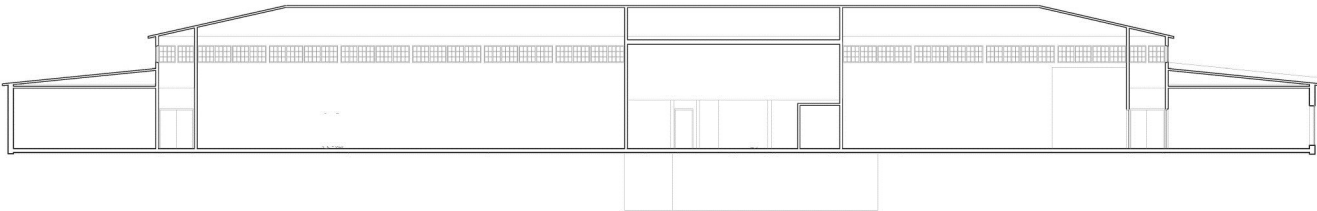

Bild 52.

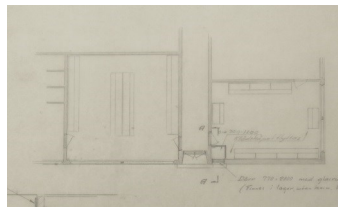
2016

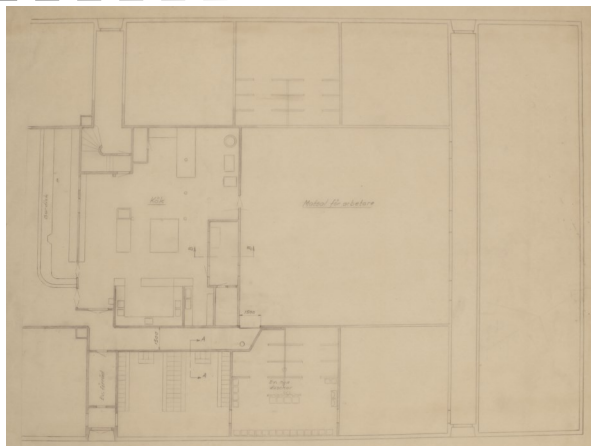
Godkänt dokument - Anna-Stina Bokander, Stockholms stadsbyggnadskontor, 2019-06-04, Dnr 2014-12741

[illegible]

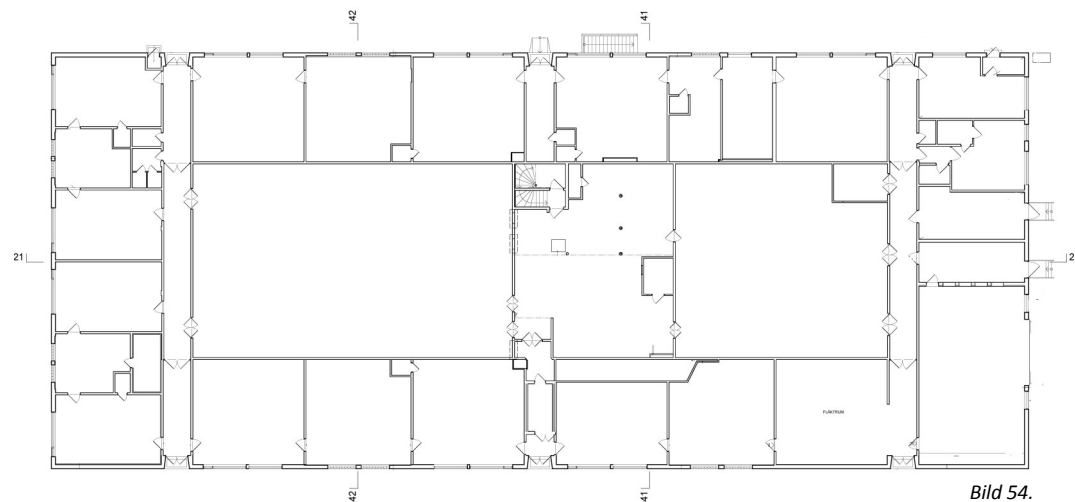
1935

1943

1948

2016

2016

Tidslinje — 1935 - 2016

Källarvåning

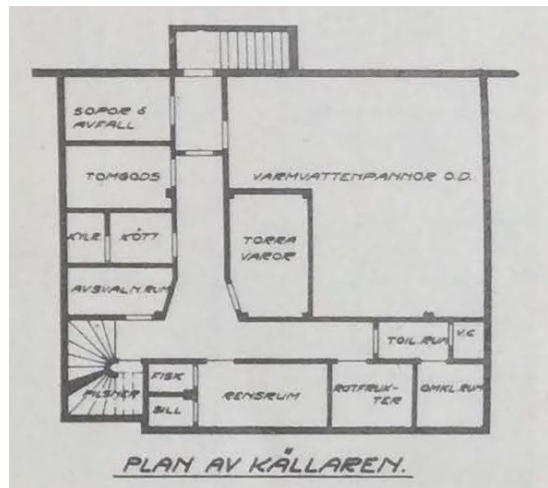

Bild 57.

1935

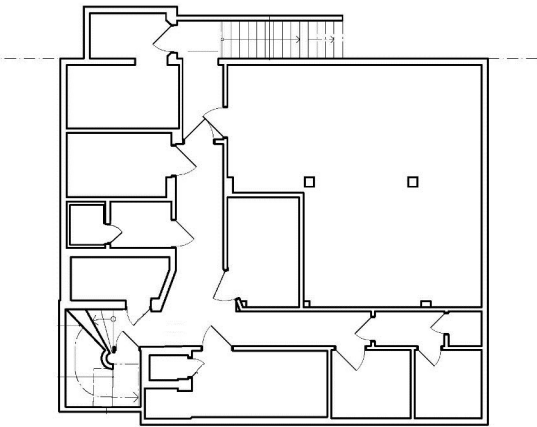

Bild 58.

2016

Plan 2, entresolplan

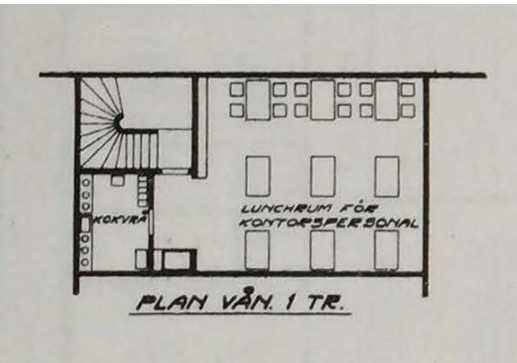

Bild 59.

1935

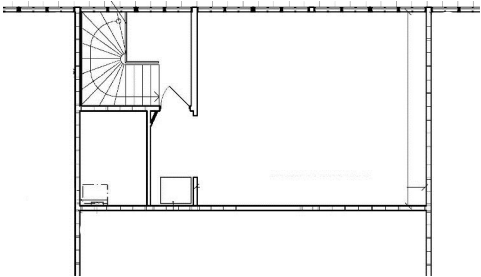

Bild 60.

2016

Förändringar i årtal

Historik årtal

- 1935-1936

Nybyggnad.
- 1943

Ny port till nytt telefonrum på långsida fasad mot hus 26/24/25.
- 1944

Kaprum ändras i tjänstemännens matsal.
- 1948

Elektrisk ljusistallation i kök, matsal och passager. Muralmålningar och sannolikt även turkost kakel tillkommer i matsalen.
- Före 1971

Två nya portar på kortsida fasad mot öst (mot ställkraftverk)
- 1971

Ombyggnad reservkraftverk i byggnaden östra del. Tre nya portar på kortsidan mot öster (mot ställkraftverket), nya fönsterpartier med betongglas på kortsidan åt väster (mot hus 29). Interiöra ändringar; nya innerväggar, ny brandvägg, flera dörrar sätts igen. Ca halva taket, både övre och undre, bekläs med varmförszinkad slät plåt. Det förhöjda taket/ lanterninen får ny bröstning och därmed sannolikt även de fönsterpartier som idag sitter i lanterninen.
- Före 1973

Byggnadens fasader mot söder och norr (långsidorna) samt kortsida mot väster (mot hus 29) har fått flera nya fönsterpartier av betongglasfönster. Samtliga bytta fönsterpartier är belägna vid byggnadens duschrum som även moderniserats.
- 2016

Byggnaden står tom.

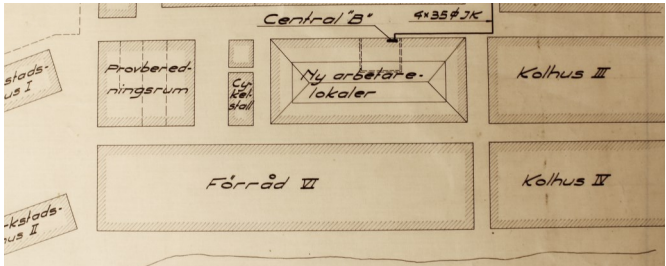

Bild 61.

1935

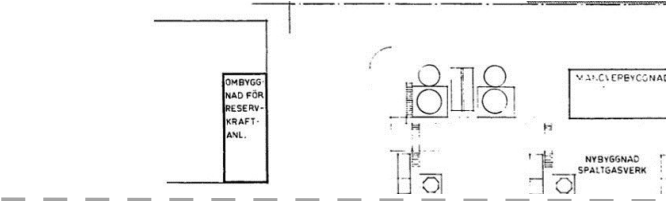

Bild 62.

1970

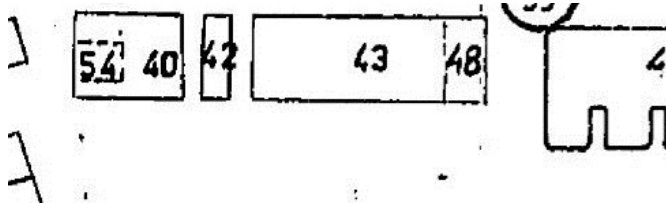

Bild 63.

1976

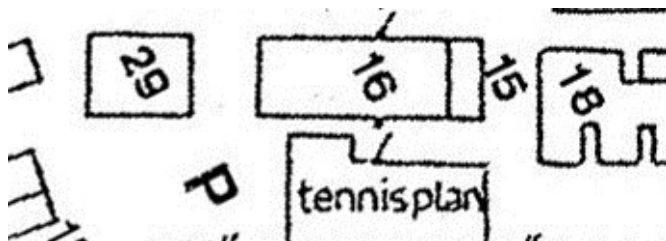

Bild 64.

1993

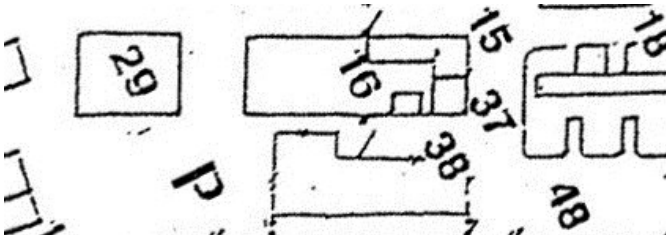
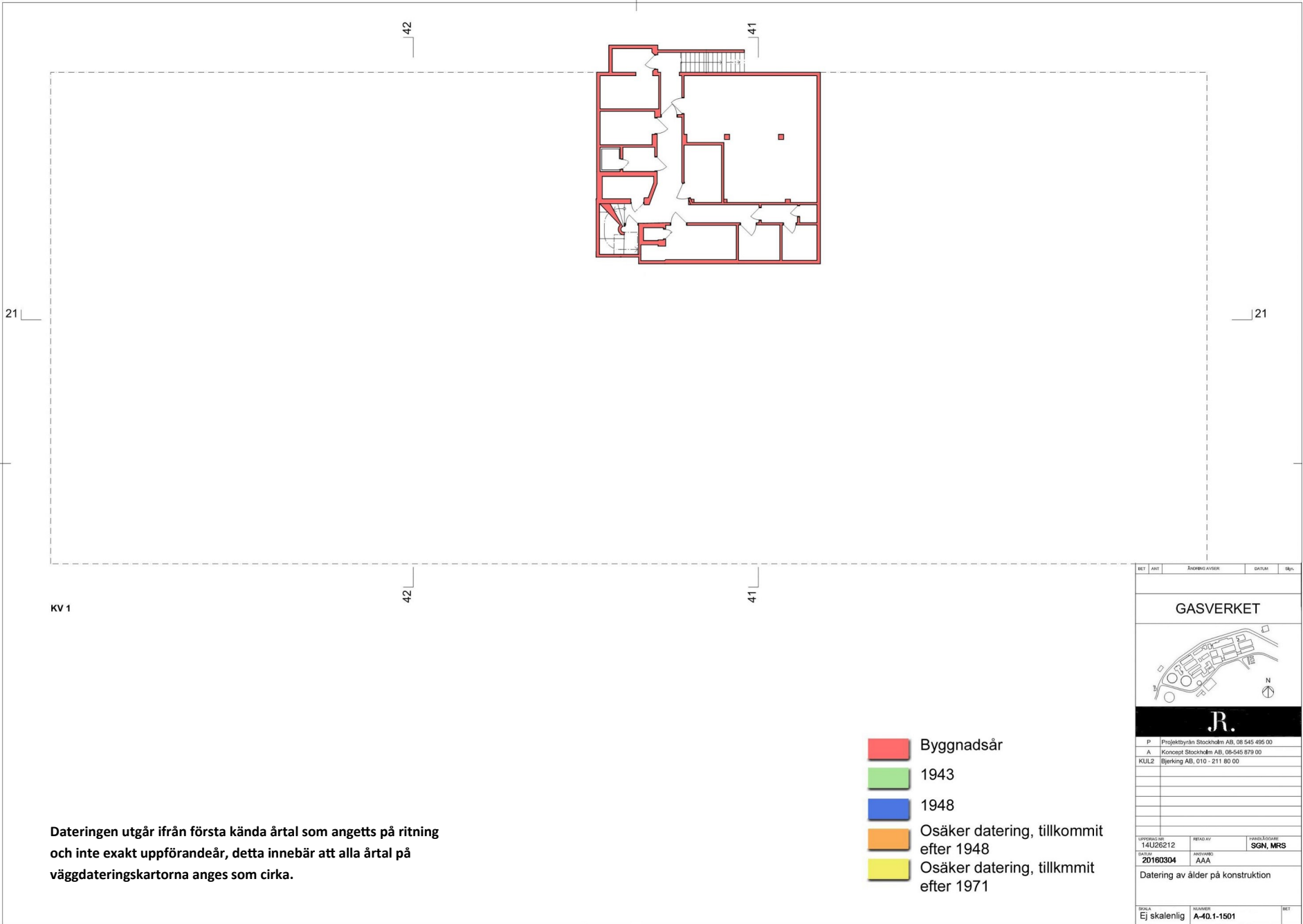

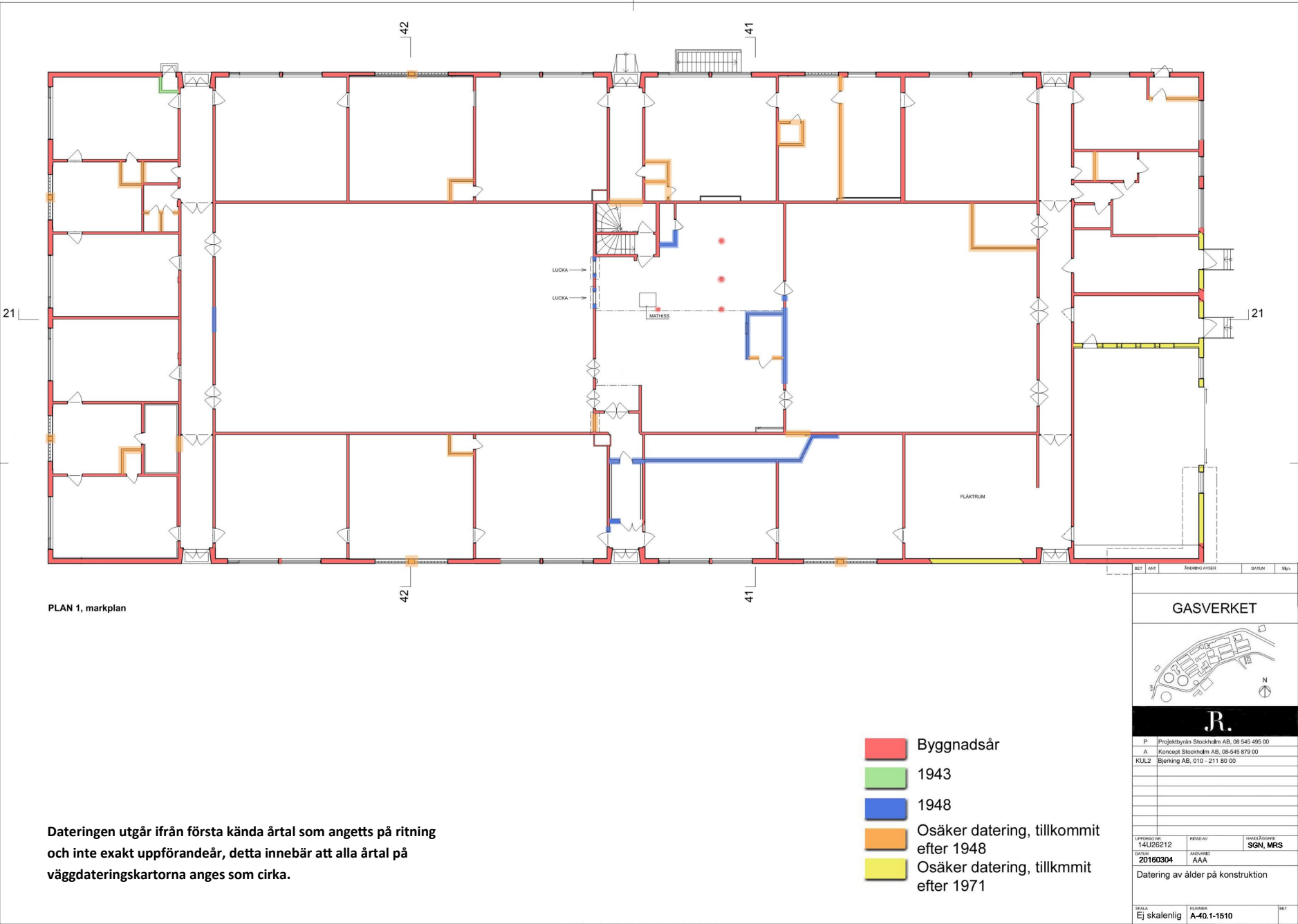
Bild 65.

1994

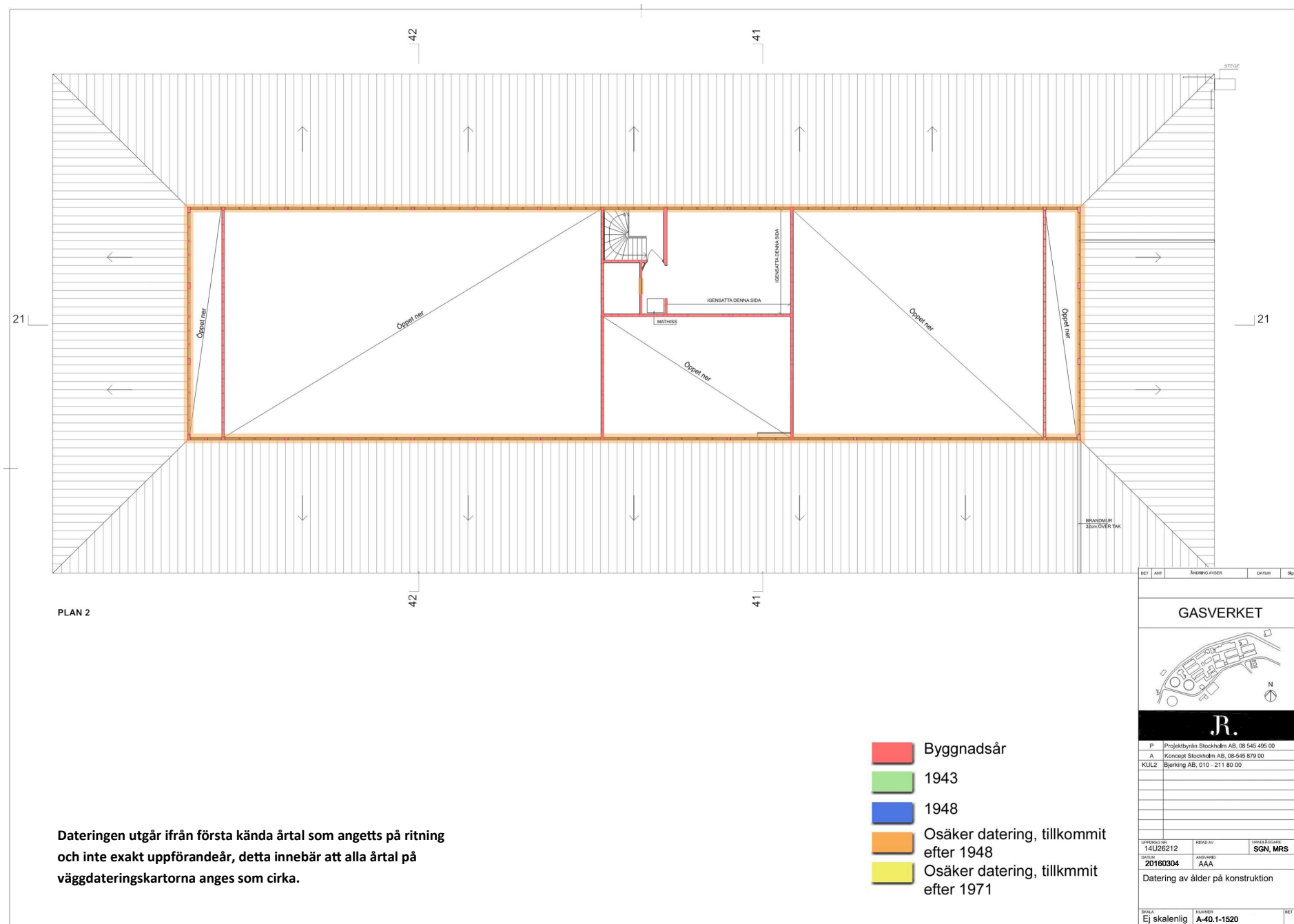
Väggdatering — källarvåning

Väggdatering — plan 1, markplan

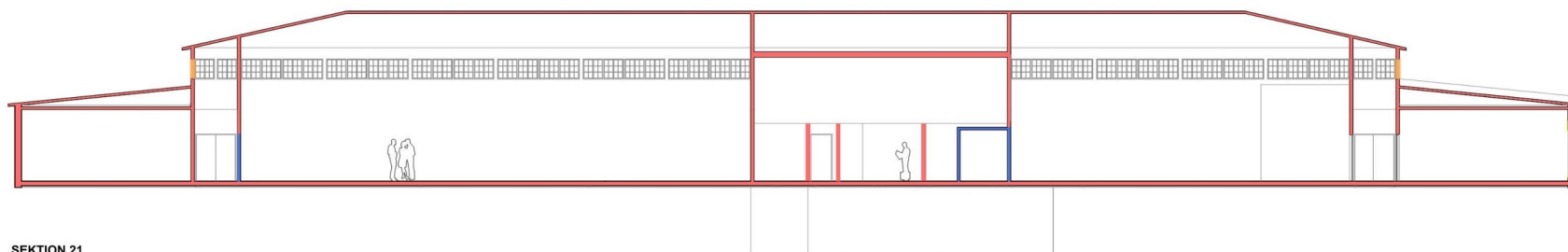

Väggdatering — plan 2

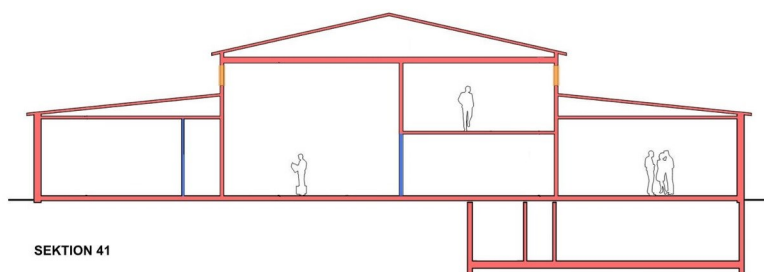

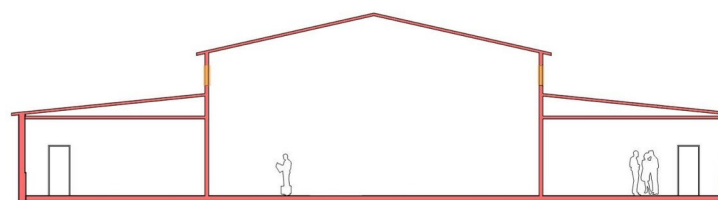
Väggdatering — sektioner

SEKTION 21

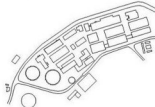
SEKTION 41

SEKTION 42

Dateringen utgår ifrån första kända årtal som angetts på ritning och inte exakt uppförandeår, detta innebär att alla årtal på väggdateringskartorna anges som cirka.

- Byggnadsår
- 1943
- 1948
- Osäker datering, tillkommit efter 1948
- Osäker datering, tillkommit efter 1971

BET	ANT	ANDERING AVSKED	DATUM	RS
<h1 style="text-align: center;">GASVERKET</h1> 				
<h1 style="font-size: 4em;">R.</h1>				
P	Projektbyrån Stockholm AB, 08 545 495 00			
A	Koncept Stockholm AB, 08-545 879 00			
KUL2	Björking AB, 010 - 211 80 00			
UPPFÖRNING AV:		BETAD AV:	HANDLEDIGARE:	
14UJ26212		AAA		SGN, MRS
DATUM:		ANDVAND:		
20160304				
<h2>Datering av ålder på konstruktion</h2>				
SEALA	NUMMER			RS
Ej skalenlig	A-40.1-1521			

Kulturhistorisk karaktärisering — exteriör

Placering i landskapet

Marken i gasverksområdet sluttar svagt ner mot Husarviken. Karaktäristiskt för området är berg som går i dagen och synliggörs i de delar som varit utsatta för sprängning utmed Gasverksvägen.

Den aktuella byggnaden är belägen på plan mark. Närmast omkringliggande mark utgörs av hårdgjorda ytor.

Förhållande till omkringliggande bebyggelse

Hus 15/16 är omgiven av hus 29, hus 24/26/25 och spaltgasverket. Mot sydöst gränsar den aktuella byggnaden mot en öppen plan som längre tillbaka i tiden varit bebyggd med bl.a. kolhus.

Stora delar av gasverksområdet ger ett enhetligt intryck med tegelfasader vilket gör att miljön upplevs som väl sammanhållen trots byggnadernas olika uttryck. I den omedelbara närheten av hus 15/16 ges inte ett lika enhetligt intryck, beroende på att kolhus (hus 29) har en fasad av trä och spaltgasverket ger ett mer industriellt intryck än de äldre produktionsbyggnaderna.

I förhållande till omkringliggande byggnader och anläggningar uppfattas hus 15/16 som en låg och långsträckt volym, i kontrast med de större volymerna som hus 29 och spaltgasverket.

Byggnadens exteriör

Hus 15/16 karaktäriseras av sin strikt funktionalistiska utformning. Typiskt för just funktionalismen är släta, putsade fasader i ljusa kulörer och fönster i liv med fasaden.

Den aktuella byggnaden är i en våning med en lanterninvåning. Eftersom lanterninvåningen är långt indragen räknas inte byggnaden som en tvåvåningsbyggnad i enlighet med PBF 1 kap 4§. Lanterninvåningen upplevs som en mycket låg påbyggnad.

Det flacka taket har skiftande material, beroende på tidigare ombyggnationer, men utgörs i huvudsak av röd plåt.

Fasaden är slätputsad och avfärgad i en ljus gul kulör. De högt sittande fönstren av trä ligger i liv med fasaden och är målade i en grön kulör som är mycket karaktäristisk för 1930-talets funktionalistiska byggnader. Dörrarna av trä är målade bruna och flertalet är indragna i fasaden. De högt sittande fönstren, i kombination med de indragna dörrarna och byggnadens långsträckthet bidrar till att fasaderna upplevs som slutna och utan möjlighet till insyn.

Kulturhistorisk karaktärisering — exteriör

Sammanfattande karaktärsdrag exteriör

- En våning med ovanpåliggande lanterninvåning.
- Flackt tak.
- Slätputsad, ljus gul fasad.
- Avsaknad av ornamentering.
- Högt sittande fönster i liv med fasad.
- Småspröjsade fönster.
- Dörrar av trä, indragna från fasadlivet.

Kulturhistorisk karaktärisering — interiör

Rumsindelning / invändig struktur

Rumsindelningen i hus 15/16 är mycket väl bevarad. Utrymmena närmast ytterväggarna karaktäriseras av att de är kompakta med delar av den lösa skåpsinredningen och hygienutrustningen kvar.

Centralt i byggnaden ligger det tidigare tillagningsköket med delvis bevarad utrustning så som spiskåpa. Väggarna är klädda med kakel som kan vara ursprunglig.

Köket flankeras av två matsalar. Båda matsalarna upplevs som volymiösa tack vare den generösa takhöjden och ljuset som släpps in via överljus.

Rummen i lanterninvåningen upplevs som små, utan den takhöjd som finns i den underliggande våningen.

Detaljer

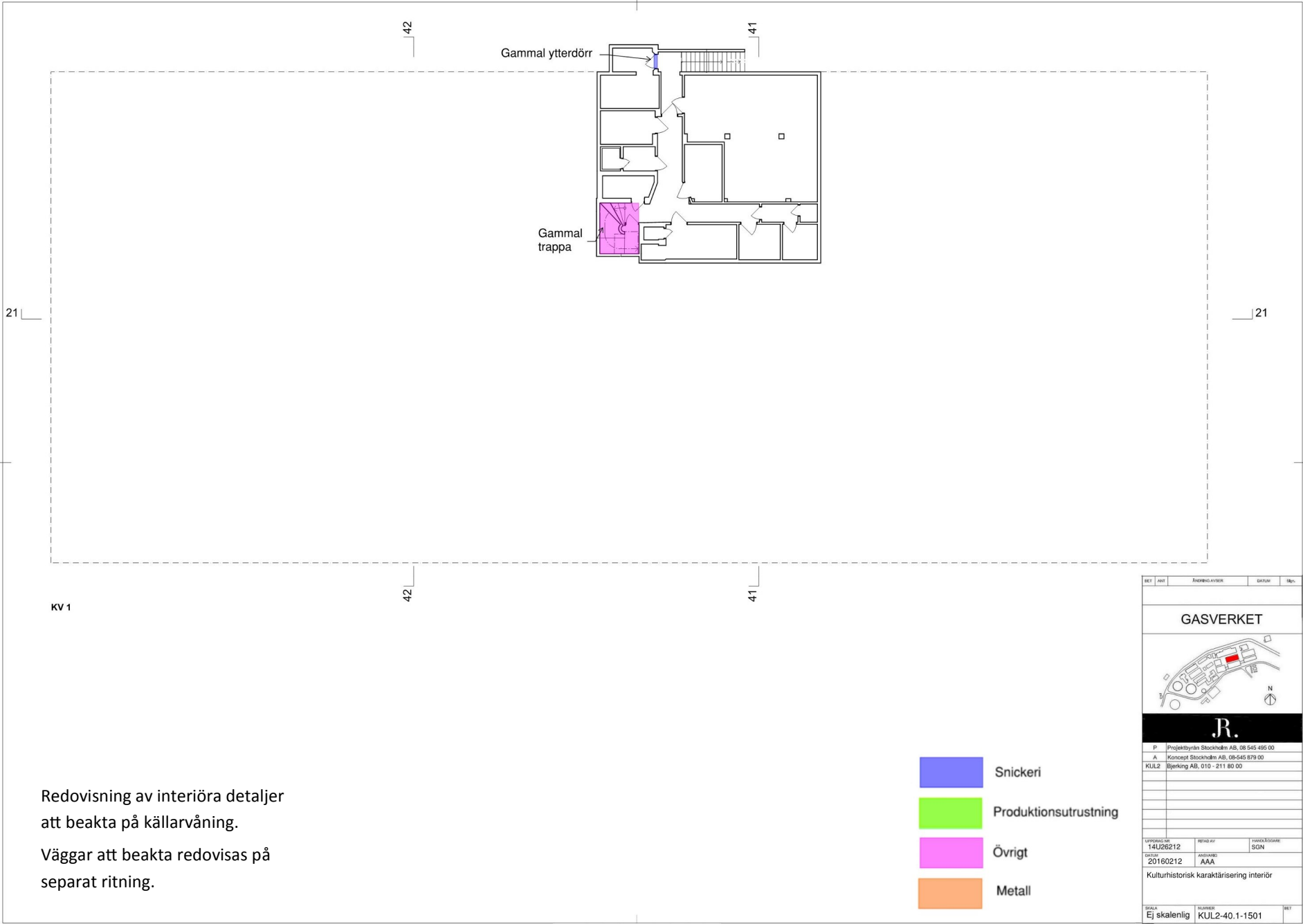
I båda matsalarna finns väggmålningar med Stockholmsmotiv. Utmed väggarna, under målningarna, finns kakel i en spräcklig turkos kulör. Golven i matsalarna är brun klinkers, troligtvis ursprunglig. I lanterninvåningen finns ursprungliga takmålningar, övriga ytskikt är utbytta.

Genomgående är att stor del av lister och omfattningar av trä finns kvar. I lanterninvåningen finns även ursprungliga klädhängare av trä kvar, samt mathissen som gjorde att tjänstemännen inte behövde stå i kö för att få sin mat.

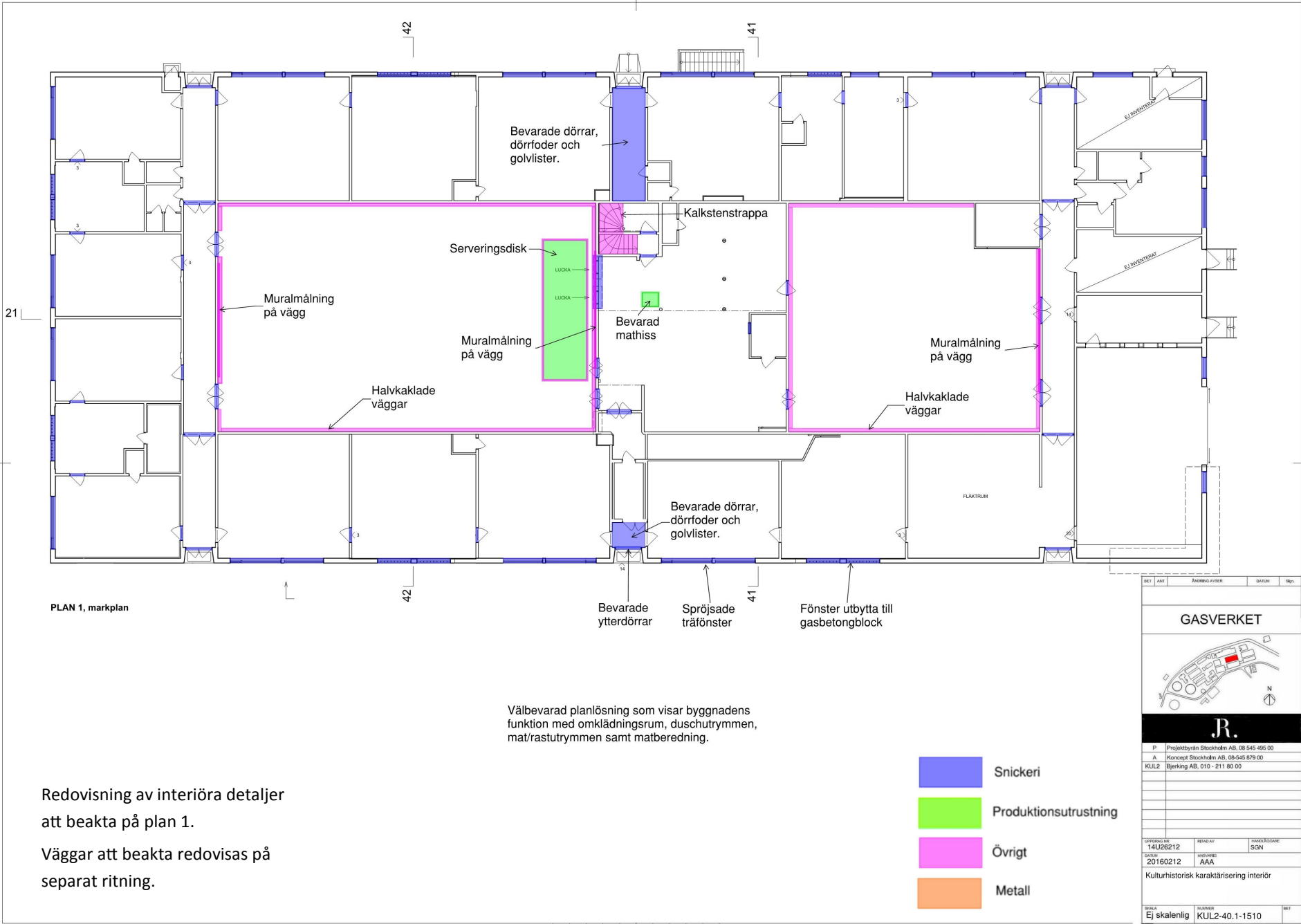
Sammanfattande karaktärsdrag interiör

- Bevarad rumsstruktur
- Slutet intryck utan möjlighet att se ut.
- Trånga korridorer och rum, förutom matsalarna som upplevs rymliga.
- Takmålningar i lanterninvåningens tak.
- Bevarade snickerier så som lister och dörrar.
- Överljus mellan våningarna.
- Väggmålningar i matsalarna.

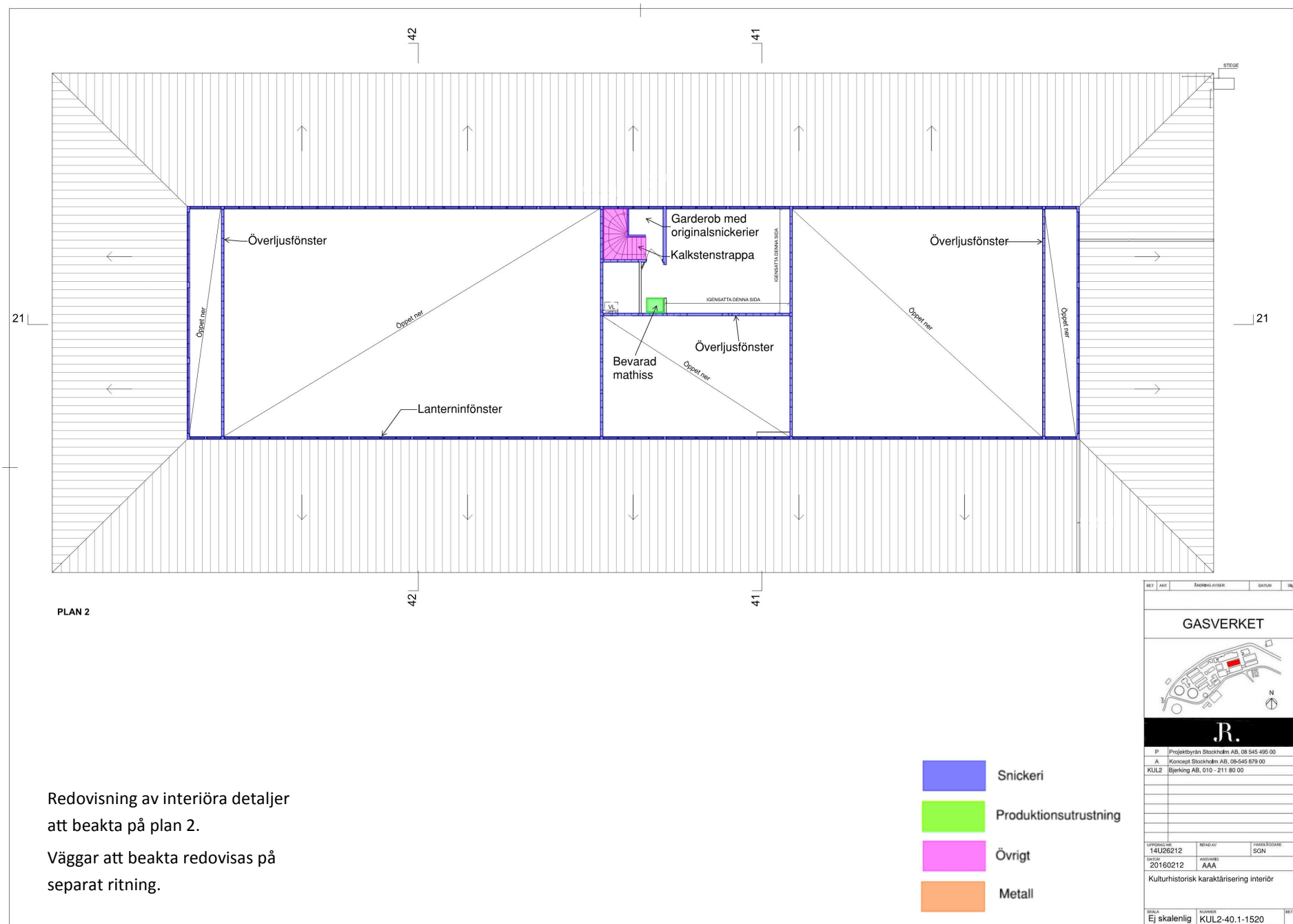
Kulturhistorisk karaktärisering — interiör källarvåning

Kulturhistorisk karaktärisering — interiör plan 1, markplan

Kulturhistorisk karaktärisering — interiör plan 2

	Snickeri
	Produktionsutrustning
	Övrigt
	Metall

BET	ANT	ANDRINO AYSER	DATUM	88.
-----	-----	---------------	-------	-----

Kulturhistorisk värdering

Dokumentvärde

Samhällshistoriskt värde

Gasproduktionen har varit en viktig del i Stockholms historia, både vad gäller industrins framväxt men även vad gäller bekvämlighet för stadens invånare. Området och dess byggnader har därmed ett stort samhällshistoriskt värde som visar gasproduktionen som en av faktorerna till Stockholms framväxt.

Socialhistoriskt värde

Hus 15/16 är en av få byggnader inom gasverksområdet som renodlat är uppförd för att tillgodo se arbetarnas behov, inte bara produktionens behov. Planlösningen och strukturen i byggnaden speglar på ett tydligt sätt 1930-talets sociala hierarki där tjänstemän och vanliga arbetare hölls åtskilda. På så vis speglar byggnadens interiör det sociala samhällsklimat som var rådande på 1930-talet där olika samhällsklasser levde åtskilda och sällan beblandade sig med varandra. Byggnaden har genom detta ett stort socialhistoriskt värde.

Rivningen av centraltoaletten på 1990-talet minskade det socialhistoriska värdet genom att funktionen och syftet med 15/16 inte längre är lika tydligt avläsbart.

Industrihistoriskt värde

Byggnaderna i området bidrar både tillsammans och enskilt med ett industrihistoriskt värde. Gasverksområden har uppförts även på andra håll i Sverige, men området i Stockholm har flest bevarade byggnader vilket gör att produktionslinjen till stor del fortfarande går att avläsa tydligt. Som en del i produktionslinjen har hus 15/16 ett visst industrihistoriskt värde även om byggnadens funktion främst var att serva arbetarna, inte att hysa produktionsteknisk utrustning.

Byggnadsteknikhistoriskt värde

Stommen i hus 15/16 är utförd av ett varvsbolag och likartad andra stommar som utförts för hallbyggnader under samma tidsperiod. I övrigt är byggnaden i huvudsak

utförd med restmaterial från gasverksområdet vilket medför att byggnaden har uppfört med material av låg kvalitet.

Under 1930-talet byggdes ett stort antal byggnader av olika slag i Stockholm och resten av Sverige. I jämförelse med flertalet av dessa är byggnadstekniken i hus 15/16 inte typisk utan framtagen för att hålla produktionskostnaderna så låga som möjligt. Mot bakgrund av detta bedöms det byggnadsteknikshistoriska värdet som lågt.

Upplevelsevärde

Arkitektoniskt värde

Byggnaden har inte något arkitekturhistoriskt värde genom att upphovsmannen är okänd, troligtvis ritades byggnaden av en ingenjör vid gasverket. Däremot har byggnaden ett arkitektoniskt värde som främst byggs upp av de karaktärsdrag som beskrivs i föregående kapitel. Byggnaden har ett typiskt funktionalistiskt uttryck grundat i tankar från tiden om att "form follows funktion", dvs. att formen följer funktionen. Vid utformning av funktionalismens byggnader var en av grundtankarna att ändamålsenlighet var väsentligare än arkitektoniska utsmyckningar. De högt sittande fönstren är ett uttryck för detta. När arbetarna satt ner och åt kunde de inte titta ut på den bullriga, smutsiga miljön utanför. Industrimiljön stängdes ute för att ge avbrott från arbetet.

Miljöskapande värde exteriör

Byggnaden har ett visst miljöskapande värde. I förhållande till övriga byggnader i området avviker den kraftigt vad avser höjd, material och färgsättning. Det miljöskapande värdet som hus 15/16 besitter är närmast kopplat till det arkitektoniska värdet samt det industrihistoriska värdet, att byggnaden är en del av produktionsmiljön. För att uppfatta byggnaden som en del av produktionsmiljön krävs dock förförståelse för hur byggnaden har använts. Det miljöskapande värdet måste

därför bedömas som måttligt då den inte upplevs som en del i den i övrigt sammanhängande miljön.

Förstärkande värden

Autenticitet

Hus 15/16 har hög autenticitetsfaktor med avseende på att grundstrukturen är välbevarad samt att många detaljer interiört är bevarad.

Kulturhistorisk värdering

Sammanvägning av värden

Vid en sammanvägning av dokumentvärden, upplevelsevärden och förstärkande värden bedöms det socialhistoriska värdet väga tyngst genom att byggnaden på ett mycket tydligt sätt speglar de sociala förhållandena inom gasverksområdet på 1930-talet. Det socialhistoriska värdet är i många avseenden att immateriellt värde, dvs värdet kommer inte i huvudsak till uttryck i det fysiska materialet annat än i hur planlösningen är lagd och i viss mån hur fasadens fönster är placerade. Om byggnaden ges ett nytt innehåll kommer delar som idag visar det socialhistoriska värdet gå förlorade.

Samtidigt är det inte ett alternativ att byggnaden återfår sin ursprungliga användning, behovet av matsal och omklädningsrum för 400 personer finns inte längre kvar. Byggnaden är dessutom i dåligt tekniskt skick, mycket beroende på att den är uppförd med restmaterial av låg kvalitet.

Även om byggnaden inte besitter lika stora arkitekturhistoriska och byggnadsteknikhistoriska värden som många av de andra byggnaderna inom gasverksområdet har hus 15/16 kulturhistoriska värden som sammantaget speglar en period i gasverkets historia. Ändringar ska därför inte göras lättvindigt, samtidigt måste stor hänsyn tas till byggnadens tekniska skick. Den svåraste frågan att besvara inför en ombyggnation kommer att bli: vilka kulturvärden kvarstår när allt material som är uttjänt har bytts ut?

Bild 76: Vittrad fasad med plastfärg som släpper från fasaden. Bilden är tagen 2014.

Bild 77: Den funktionalistiska fasaden.. Bilden är tagen 2014.

Källhänvisning

¹ Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1935, s 68

² Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1936, s 60

³ Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1936, s 60

⁴ Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1936, s 60-63

⁵ Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1936, s 60-63

⁶ Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1936, s 63

⁷ Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1936, s 63

⁸ Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1936, s 63

⁹ Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1936, s 63

¹⁰ Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1936, s 63

¹¹ Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1936, s 63

¹² Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1936, s 60-73

¹³ Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1936, s 60-73

¹⁴ Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1936, s 60-73

¹⁵ Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1936, s 60-73

¹⁶ Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\0045B Stockholms Gasverk, tilläggsleverans\J1 B 25g

¹⁷ Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\0045B Stockholms Gasverk, tilläggsleverans\J1 B 25g

Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\0045B Stockholms Gasverk, tilläggsleverans\J1 B 25g

Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\0045B Stockholms Gasverk, tilläggsleverans\J1 B 25e

Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\0045B Stockholms Gasverk, tilläggsleverans\J1 B 25f

¹⁹ Foto av målningen samt signatur taget av Nyréns 2009-04-22, mottaget 2016-08-16, [http://sis.modernamuseet.se/sv/view/objects/asitem/artist\\$00401272/0?t:state:flow=8c42af40-ca16-48fa-8135-60849a41aac0](http://sis.modernamuseet.se/sv/view/objects/asitem/artist$00401272/0?t:state:flow=8c42af40-ca16-48fa-8135-60849a41aac0) och <http://www.lexikonettamanda.se/letter.php?char=11&limit=-1>

²⁰ Stadsbyggnadskontoret, fastighet Hjorthagen 1:3, ärende IV:384/71

²¹ Stadsbyggnadskontoret, fastighet Hjorthagen 1:3, ärende IV:384/71, Stadsbyggnadskontoret, fastighet Hjorthagen 1:3, ärende 1993-846-20

²² Stadsbyggnadskontoret, fastighet Hjorthagen 1:3, ärende IV:384/71, Stadsbyggnadskontoret, fastighet Hjorthagen 1:3, ärende 3:784/76, Stadsbyggnadskontoret, fastighet Hjorthagen 1:3, ärende 1993-846-20, Stadsbyggnadskontoret, fastighet Hjorthagen 1:3, ärende 1994-2219-20, Intervju med Urban Nilsson 2014.

²³ Stadsbyggnadskontoret, fastighet Hjorthagen 1:3, ärende 1989-1183-20

Källhänvisning bilder

Bild 1: Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1936, s.65

Bild 2-3: Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\3982 Stockholms Energi Gas AB\J Kartor och ritningar\J1\J1 2

Bild 4: Gasverksföreningens årsbok 1936 II s.62

Bild 5-7: Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\0045B Stockholms Gasverk, tilläggsleverans\J1\J1 B\J1 B 25n

Bild 8: Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\0045B Stockholms Gasverk, tilläggsleverans\J1\J1 B\J1 B 25c

Bild 9-10: Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1936, s.64

Bild 11 Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1936, s.61

Bild 12: Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1936, s.62

Bild 13 Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1936, s.71

Bild 14: Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1936, s.68.

Bild 15: Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1936, s.72.

Bild 16: Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1936, s.71

Bild 17: Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1936, s.69.

Bild 18: Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1936, s.66-67

Bild 19: Foto 2014-11-13, White arkitekter.

Bild 20: Foto 2014-11-13, White arkitekter.

Bild 21: Stadsbyggnadskontoret, fastighet Hjorthagen 1:3, ärende IV:384/71

Bild 22: Foto 2014-11-13, White arkitekter.

Bild 23: Stadsarkivet\Frihamnen arkivdepå, 2014-12-05 MRS\2835B Stockholms Gas- och vattenverk, gasverksamheten\F Handlingar ordnade efter ämne\F20 Fotografier\F20be\F20be 1 Bilder från spaltgasverk

Bild 24: Stadsarkivet\Frihamnen arkivdepå, 2014-12-05 MRS\2835B Stockholms Gas- och vattenverk, gasverksamheten\F Handlingar ordnade efter ämne\F20 Fotografier\F20be\F20be 1 Bilder från spaltgasverk

Bild 25: Stadsarkivet\Frihamnen arkivdepå\2835B Stockholms Gas- och vattenverk, gasverksamheten\F Handlingar ordnade efter ämne\F20 Fotografier\F20bf\F20bf 1 Bilder av byggnader mm

Bild 26: Stadsarkivet\Frihamnen arkivdepå\3982 Stockholms Energi Gas AB\F Handlingar ordnade efter ämne\F20 Fotografier\F20 2

Bild 27: Stadsarkivet\Frihamnen arkivdepå\3982 Stockholms Energi Gas AB\F Handlingar ordnade efter ämne\F20 Fotografier\F20 1

Bild 28: Stadsarkivet\Frihamnen arkivdepå\3982 Stockholms Energi Gas AB\F Handlingar ordnade efter ämne\F20 Fotografier\F20 2

Bild 29: Hjorthagen / Karl-Olov Arnstberg (red.) .... - 1985. - ISBN: 91-38-07529-6 (inb), s 39

Bild 30-31: Foto 2014-11-13, White arkitekter.

Bild 32-33: Ritning Koncept

Bild 34-36: Foto 2014-11-13, White arkitekter.

Bild 37-38: Ritning Koncept

Bild 39-40: Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\3982 Stockholms Energi Gas AB\J Kartor och ritningar\J1\J1 2

Bild 41: Stadsbyggnadskontoret, fastighet Hjorthagen 1:3, ärende IV:384/71

Bild 42: Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\0045B Stockholms Gasverk, tilläggsleverans\J1\J1 B\J1 B 25g

Bild 43- 44: Ritning Koncept

Bild 45: Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\3982 Stockholms Energi Gas AB\J Kartor och ritningar\J1\J1 2

Bild 46: Stadsbyggnadskontoret, fastighet Hjorthagen 1:3, ärende IV:384/71

Källhänvisning bilder

Bild 47-48: Ritning Koncept

Bild 49: Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\3982 Stockholms Energi Gas AB\J Kartor och ritningar\J1\J1 2

Bild 50: Gasverksföreningens årsbok 1936, s 62

Bild 51-52: Ritning Koncept

Bild 53: Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1936, s.61

Bild 54: Ritning Koncept

Bild 55: Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\0045B Stockholms Gasverk, tilläggsleverans\J1\J1 B\J1 B 25g

Bild 56: Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv, 2014-12-03 SGN\0045B Stockholms Gasverk, tilläggsleverans\J1\J1 B\J1 B 25f

Bild 57: Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1936, . 62

Bild 58: Ritning Koncept

Bild 59: Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1936, s.62

Bild 60: Ritning Koncept

Bild 61: Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\0045B Stockholms Gasverk, tilläggsleverans\J1\J1 B\J1 B 25c

Bild 62: Stadsbyggnadskontoret, fastighet Hjorthagen 1:3, ärende IV:384/71

Bild 63: Stadsbyggnadskontoret, fastighet Hjorthagen 1:3, ärende 3:784/76

Bild 64: Stadsbyggnadskontoret, fastighet Hjorthagen 1:3, ärende 1993-846-20

Bild 65: Stadsbyggnadskontoret, fastighet Hjorthagen 1:3, ärende 1994-2219-20

Källor

Arkiv

Allmänna Topografiska Arkivet (ATA)

Stockholms Stadsarkiv (SSA)

Stockholms stadsbyggnadskontor (SBK)

Stockholms Stadsmuseum (SSM)

Litteratur

Andersson, Thorbjörn & Caldenby, Claes (red.), *Att bygga ett land: 1900-talets svenska arkitektur*, Bygghälsningsrådet, Stockholm, 1998

Gasverket i Värtan: årsprojekt 2005-2006 vid Konsthögskolans arkitekturskola, Avd. för restaureringskonst, [Ny utg.], Stockholmia i samarbete med Konsthögskolans arkitekturskola, Stockholm, 2006

Hjorthagen / Karl-Olov Arnstberg (red.) .... - 1985. - ISBN: 91-38-07529-6 (inb)

Stockholms belysning: utgifven med anledning af Gasverkets femtioåriga tillvaro, den 18 december 1903, 2. uppl., Stockholms gasverk, Stockholm, 1903

Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1924-1967

Unnerbäck, R. Axel (2002). *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*. 1. [uppl.] Stockholm: Riksantikvarieämbetets förl.

Internetkällor

Checklista karaktärsdrag, Boverket (2015-02-25) [http://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/teman/Kulturvarden/Exempel-/Checklista-karaktarsdrag/G_Ferdinand_Boberg_urn:sbl:17840_Svenskt_biografiskt_lexikon_\(art_av_Ragnar_Josephson.\),_hämtad_2015-02-27](http://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/teman/Kulturvarden/Exempel-/Checklista-karaktarsdrag/G_Ferdinand_Boberg_urn:sbl:17840_Svenskt_biografiskt_lexikon_(art_av_Ragnar_Josephson.),_hämtad_2015-02-27)”

Granskade handlingar

Relationshandlingar plan, fasader och sektioner, daterade 2014-01-16, Koncept Stockholm

Lagstiftning

Jordabalken (1970:994).

KML, Kulturmiljölag (1988:950), tidigare Kulturminneslagen (1988:950).

MB, Miljöbalk (1998:808).

PBL, Plan- och bygglag (2010:900).

PBF, Plan- och byggförordningen (2011:338).

white